

PIOTR WŁODARCZAK, TOMASZ BOROŃ, ALDONA KURZAWSKA,
MARTA OSYPIŃSKA, ANITA SZCZEPANEK, MAŁGORZATA WINIARSKA-KABACIŃSKA

GRÓB KULTURY CERAMIKI SZNUROWEJ ZE STANOWISKA 10 W WILCZYCACH, POW. SANDOMIERSKI

THE GRAVE OF THE CORDED WARE CULTURE FROM THE SITE 10 IN WILCZYCE, SANDOMIERZ COUNTY

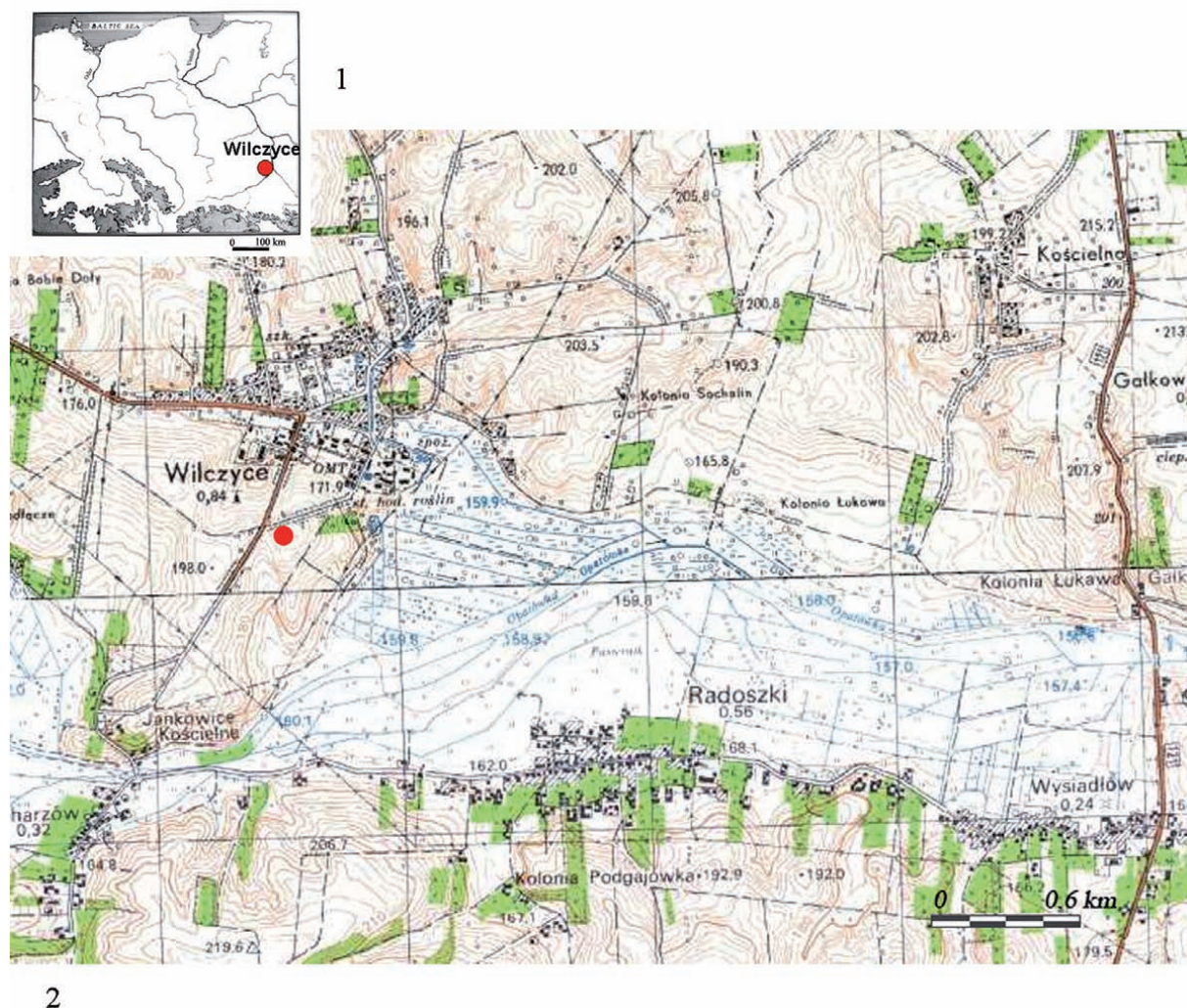
The authors of the paper present the results of research, the subject of which was the inhumation burial of the Corded Ware culture from Wilczyce. The site is located on the culmination of the southern slope of a loess hill, rising directly above the valley of the Opatówka River. The grave goods consisted of: an amphora, three cups, two miniature vessels, 41 wolf tooth pendants and disc-shaped shell beads. *Radiocarbon dating result on bones from the burial is 3960 ± 30 BP (Poz-80189).*

KEY WORDS: southern Poland, Wilczyce, the Neolithic, The Corded Ware culture, inhumation burial

1. WSTĘP

Stanowiska grobowe kultury ceramiki sznurowej (dalej: KCS) z obszaru Wyżyny Sandomierskiej tworzą jedną z wyraźnych koncentracji w Polsce południowo-wschodniej. Wśród tych dość licznych znalezisk odkrycia dokonane na stanowisku 10 w Wilczycach, gm. loco, pow. sandomierski (AZP 88-73) zajmują jednak miejsce szczególne. Wyróżnia je niecodzienny charakter konstrukcji grobowych, bogactwo wyposażenia i obecność jam o charakterze piecowym. Odkryte tam materiały powinny stać się przedmiotem całej serii opracowań. Celem niniejszej pracy jest prezentacja grobu nr 28.

Stanowisko 10 w Wilczycach (ryc. 1: 1) zostało odkryte w roku 1994 przez dr Hannę Kowalewską-Marszałek w trakcie badań powierzchniowych (Kowalewska-Marszałek, Włodarczak 2002, 21). Jest położone na kulminacji oraz górnej partii południowego skłonu wzniesienia lessowego, wznoszącego się bezpośrednio ponad doliną Opatówki (ryc. 1: 2; szerzej na temat położenia: Bałaga *et al.* 2008; Łanczont *et al.* 2014). Badania wykopaliskowe były tam prowadzone od roku 1998 przez dr. Jana Fiedorczuka, a następnie – od 2004 roku – przez prof. dr. hab. Romualda Schilda, a od roku 2011 przez dr.

Ryc. 1. Lokalizacja stanowiska 10 w Wilczycach na Wyżynie Sandomierskiej (1) oraz na tle morfologii najbliższej okolicy (2)

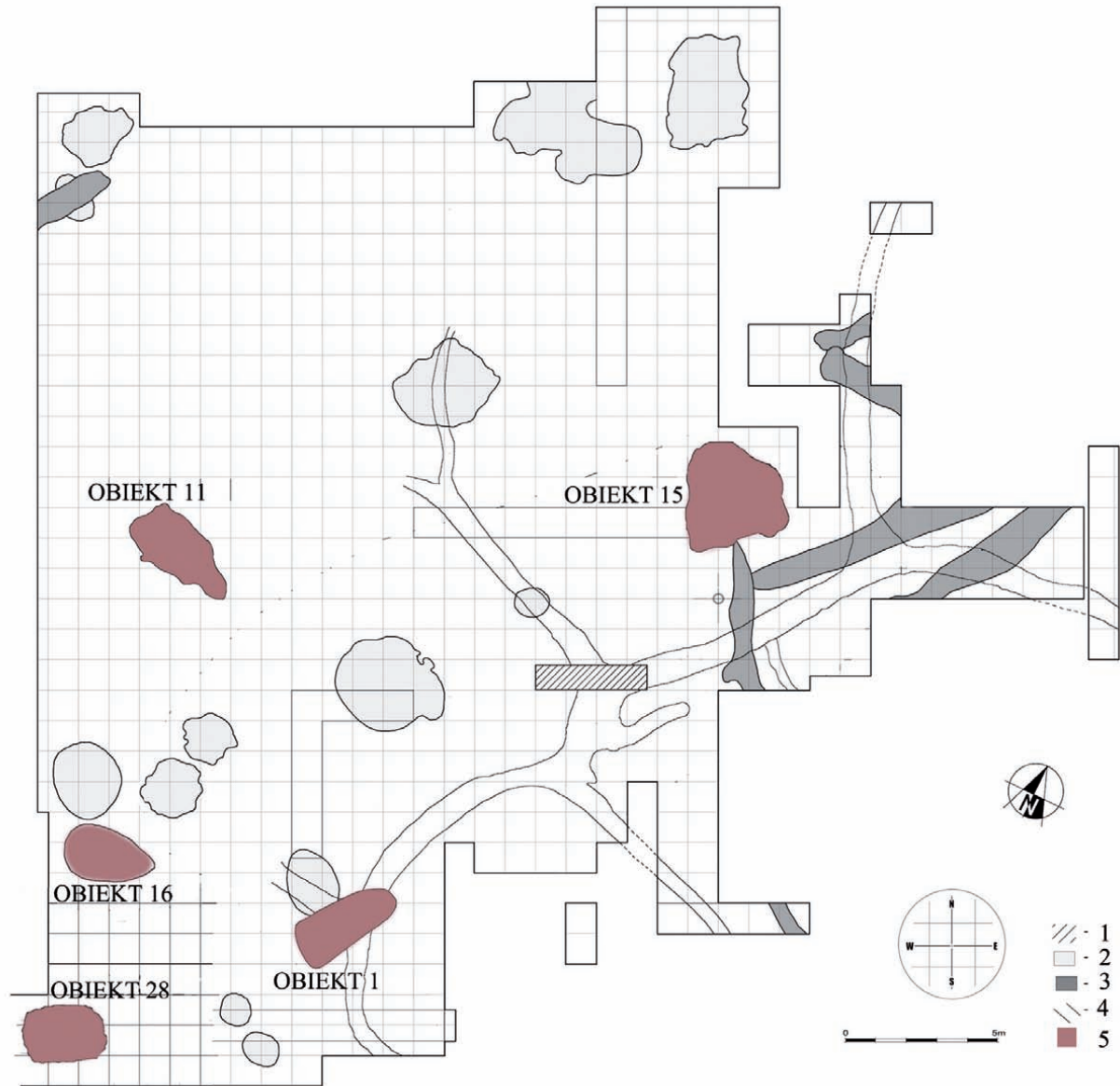
Fig. 1. Location of the site 10 in Wilczyce in the Sandomierz Upland (1) and in the context of the morphology of the immediate vicinity (2)

Tomasza Boronia. Przyniosły unikatowe i spektakularne odkrycia związane z późnopaleolitycznym osadnictwem kultury magdaleńskiej (Fiedorczuk *et al.* 2007; Iris *et al.* 2008; Boroń 2010; Boroń *et al.* 2011). W ich trakcie odkryto również obiekty z okresu neolitu, zarówno o gospodarczym, jak i funeralnym charakterze (ryc. 2; Boroń 2013, 131-135)¹.

Na okres schyłkowego neolitu są datowane dwa groby: niszowy (obiekt nr 15) i jamowy (obiekt nr 28), a także trzy jamy piecowe (obiekty 1, 11 i 16). W tych ostatnich obiektach odkryto liczne zabytki krzemienne związane z produkcją narzędzi rdzeniowych, a także kilka fragmentów naczyń KCS oraz zwierzęce szczątki kostne.

¹ Badania były finansowane ze środków Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Kielcach, Instytutu

Archeologii i Etnologii PAN w Warszawie oraz przez Karpacką Spółkę Gazownictwa – Oddział w Sandomierzu.

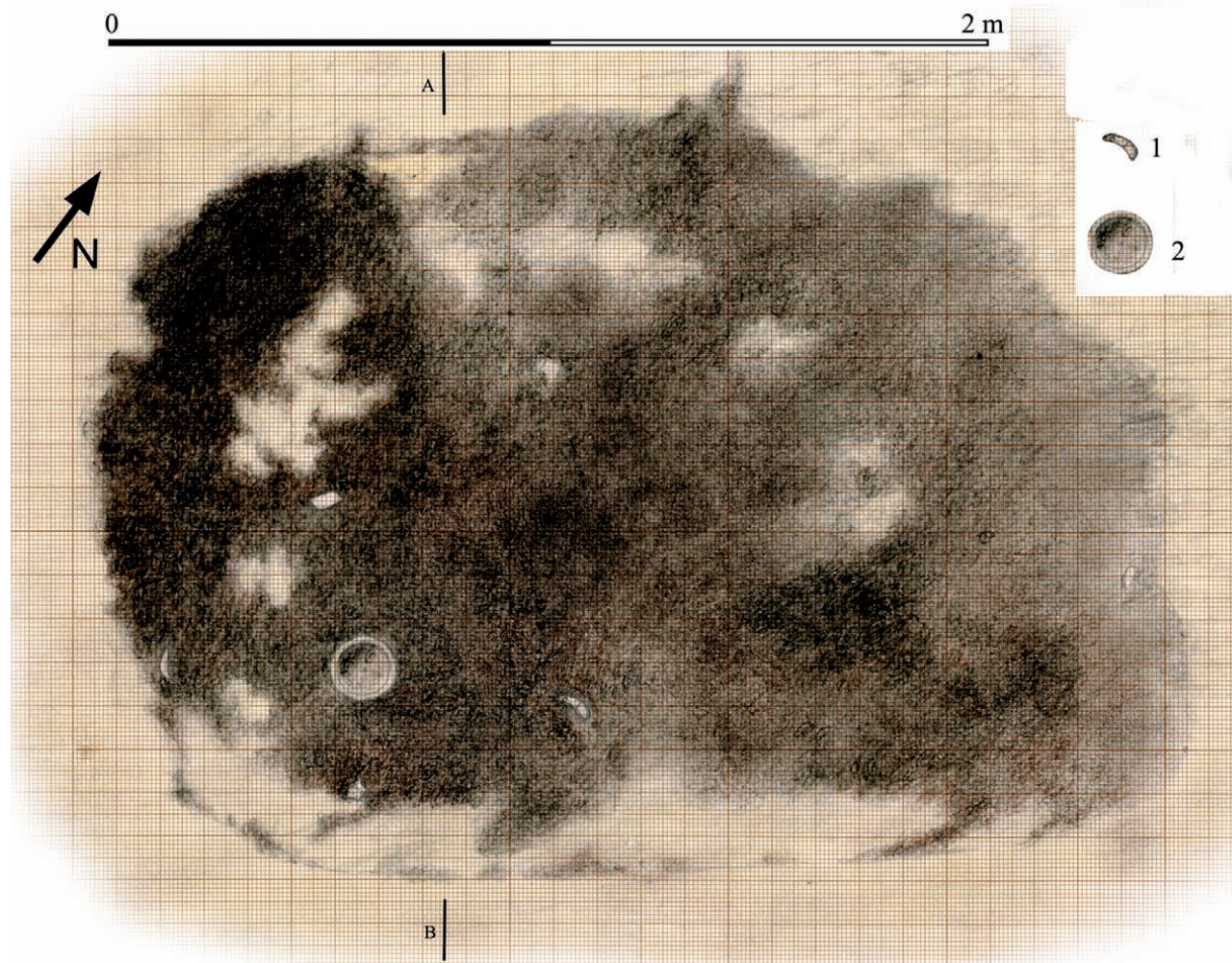
Ryc. 2. Wilczyce, pow. sandomierski, stan. 10. Plan wykopu z zaznaczeniem obiektów KCS. 1 – fragment klina mrozowego z materiałem osadniczym kultury magdaleńskiej (świadek), 2 – obiekty neolityczne, 3 – okopy z czasów I wojny światowej, 4 – klin mrozowy, 5 – obiekty kultury ceramiki sznurowej (wg Schild 2014, 88, z uzupełnieniami T. Boroń)

Fig. 2. Wilczyce, Sandomierz County, site 10. The plan of the trench indicating the features of the Corded Ware culture. 1 – a fragment of the frost wedging with a settlement material of the Magdalenian culture (the balk); 2 – the Neolithic features; 3 – trenches from the World War I; 4 – the frost wedging; 5 – features of the Corded Ware culture (after Schild 2014, 88, with additions by T. Boroń)

2. OPIS GROBU

Obiekt został odkryty tuż pod spągiem ziemi ornej. W rzucie poziomym miał kształt zbliżony do prostokąta z zaoblonymi narożami i wymiary 250 x 160 cm (ryc. 3). Konstrukcja tego obiektu była unikatowa w skali Polski południowo-wschodniej. Jej zewnętrznym elementem był rów o szerokości

25 cm i zachowanej miąższości wypełniska 65 cm (ryc. 4 i 5). Okalał on znacznie płytszą część środkową – o miąższości nie przekraczającej 25 cm (czyli o głębokości ok. 50-55 cm od obecnego poziomu gruntu). Wypełnisko części środkowej stanowiła przede wszystkim ziemia koloru czarnobrazowego.

Ryc. 3. Wilczyce, pow. sandomierski, stan. 10, Rzut poziomy grobu 28 na głębokości 30 cm od poziomu gruntu.

1 – zawieszka z zęba zwierzęcego; 2 – naczynie. Rys. E. Gumińska

Fig. 3. Wilczyce, Sandomierz County, site 10. Plan of the grave 28 at a depth of 30 cm from the ground.

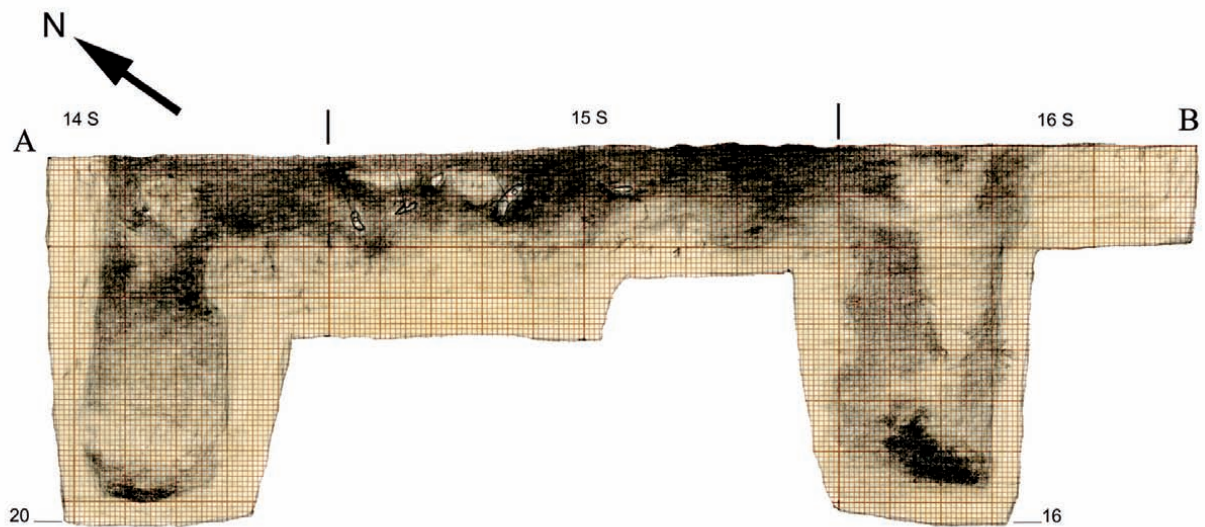
1 – animal tooth pendant; 2 – vessel. Drawn by E. Gumińska

Miejscami, głównie w części SE, obecne były płyty żółtego lessu (obrywy ścian grobu).

Szczałki szkieletu oraz elementy wyposażenia znajdowały się w części przydennej (ryc. 6): na samym dnie oraz w dolnej części wypełniska (od głębokości ok. 40 cm). Część z nich uległa wtórnemu przemieszczeniu wskutek działania różnych procesów postdepozycyjnych.

Przy szkielecie odkryto dobrze zachowaną amforę, puchar, dwa naczynia miniaturowe oraz fragmenty dwóch kolejnych, słabo zachowanych pu-

charów. Znaleziono także liczne zawieszki z zębów zwierzęcych oraz krążkowate paciorki z muszli. Większość tych ozdób pochodziła ze skupiska w południowo-wschodnim narożniku jamy. Pojedyncze zabytki odkryto w innych miejscach na dnie, w tym również w okalającym rowie oraz w wyższych partiach wypełniska grobu. Na poziomie pochówku leżał również kamień piaskowcowy. Natomiast z górnych części zasypiska pochodzi zbiór 17 zabytków krzemienych (w tym dwóch narzędzi). Ich związek z rytuałem pogrzebowym jest niepewny.

Ryc. 4. Wilczyce, pow. sandomierski, stan. 10. Przekrój pionowy grobu 28. Rys. E. Gumińska
 Fig. 4. Wilczyce, Sandomierz County, site 10. Vertical section of the grave 28. Drawn by E. Gumińska

Ryc. 5. Wilczyce, pow. sandomierski, stan. 10, obiekt 28. Część przydenna z rowkiem
 wyznaczającym granicę obiektu. Fot. T. Boroń
 Fig. 5. Wilczyce, Sandomierz County, site 10, feature 28. The bottom part with
 the furrow defining the border of the feature. Photo by T. Boroń

3. SZKIELET LUDZKI

Układ szkieletu był wyraźnie zaburzony. Nie zadokumentowano przy tym cząstkowych koneksji anatomicznych. Nawet w skład największego skupiska kości (nr inw. 20871) wchodziły elementy pochodzące z różnych partii szkieletu.

Nie stwierdzono obecności czaszki. Jedynie w jednym ze skupisk kości (nr 20871 – zob. ryc. 6) obecny był miernie starty lewy kieł szczęki z widoczną hipoplazją szkliwa w postaci linii poziomych. Szkielet postkranialny reprezentowany jest przez fragmenty żeber strony prawej i lewej (nr 20568, 20616, 20635, 20654, 20674, 20677) oraz kręgow (nr 20593, 20677), w tym większą część kręgu lę-

dźwiowego (nr 20630). Obecny jest także fragment łopatki (nr 20654), fragment trzonu z nasadą bliższą prawej kości łokciowej (nr 20871), fragment talerza kości biodrowej (nr 20871), fragment górnej części trzonu z nasadą bliższą prawej kości udowej i miernie wykształconą kresą chropawą (nr 20871), fragmenty uszkodzonej nasady dalszej kości udowej i piszczelowej (nr 20871). Z kości stopy zachowane są uszkodzone prawa (nr 20463) i lewa (nr 20548) kość piętowa, fragmenty pierwszej (nr 20547), drugiej (nr 20520) i piątej (nr 20568) kości śródstopia, paliczek bliższy palucha (nr 20656). Wyróżniono także liczne drobne fragmenty paliczków (nr 20574) oraz trzo-

Ryc. 6. Wilczyce, pow. sandomierski, stan. 10. Rzut poziomy grobu 28 na poziomie pochówku. 1 – kość ludzka; 2 – ceramika; 3 – kamień; 4 – paciorek z muszli; 5 – zawieszka z zębą zwierzęcego. I – amfora, II – puchar zdobiony, III, IV – puchary niezdobione, V, VI – pucharki miniaturowe, VII – fragment płyty szlifierskiej. Rys. E. Gumińska

Fig. 6. Wilczyce, Sandomierz County, site 10. Plan of the grave 28 at the level of the burial. 1 – human bone; 2 – pottery; 3 – stone; 4 – shell bead; 5 – animal tooth pendant. I – amphora, II – decorated beaker, III, IV – undecorated beakers, V, VI – miniature beakers, VII – a fragment of a grind plate. Drawn by E. Gumińska

Ryc. 7. Wilczyce, pow. sandomierski, stan. 10, obiekt 28. Wyznaczanie trójkąta Purkaita w nasadzie bliższej kości udowej. Fot. A. Szczepanek

Fig. 7. Wilczyce, Sandomierz County, site 10, feature 28. Determination of the Purkait's triangle at the base of the proximal end of femur. Photo by A. Szczepanek

nów kości długich (nr 20568, 20575, 20617, 20653, 20654, 20657, 20680, 20871), w tym trzonu kości udowej (nr 20607).

Szczątki należały do osoby dorosłej, której precyzyjny wiek w chwili zgonu nie został ustalony. Pewnych wskazówek dostarcza mierny stopień starcia kła oraz brak widocznej linii nasadowej w nasadzie bliższej kości udowej, które wskazują na określenie przedziału wieku w kategorii *Adultus* (20-35 lat). Nieobecność czaszki oraz dystynktywnych fragmentów miednicy znacznie utrudnia określenie płci pochowanej osoby. Jediną możliwą do zaobserwowania cechą była słabo rozwinięta kresa chropawa. Próbuąc dokonać oznaczenia płci z zachowanych fragmentów kostnych, zastosowano metodę Purkaita (2005), uwzględniającą pomiary nasady bliższej kości udowej. W tym celu wyznaczono trójkąt o wierzchołkach w punktach A, B i C (ryc. 7), a następnie zmierzono odcinki: AB, AC i BC. Zgodnie z opisem metody pomiarowej punkt A jest najbardziej bocznie położonym punktem obwodu głowy kości udowej, punkt B najbardziej przyśrodkowo położonym punktem krętarza większego, a najbardziej przyśrodkowo położony punkt na krętarzu mniejszym oznaczony został jako C. Pomiary wytyczonego trójkąta autor metody wykonał na kolekcji kostnej reprezentującej XX-wieczną populację z Indii Środkowych, dlatego uzyskane przez niego wartości trudno odnosić do serii pradziejowych. Analogiczne pomiary przeprowadzono na materiałach kostnych z kolekcji Terriego (Brown

et al. 2007), ale seria ta reprezentuje współczesnych mieszkańców Ameryki Północnej. Z tych względów, w celach porównawczych, dokonano analogicznego pomiaru dobrze zachowanego szkieletu przedstawiciela kultury ceramiki sznurowej z Krakowa-Mistrzejowic (grób 1311), który został antropologicznie określony jako męski (Jarosz *et al.* 2015). Wyniki pomiarów przedstawiono w tabeli 1, zamieszczając tam również wartość strzałkowego wymiaru głowy kości udowej (szerokość głowy), czyli odległość między bocznymi brzegami głowy (Malinowski, Bożiłow 1997).

Porównanie wartości pomiarowych nie dostarcza jednoznacznych wyników. Długość odcinka AB kości z Wilczyc przewyższa wartości uzyskane dla populacji współczesnych, ale jest niższa od pomiaru osobnika męskiego z Krakowa-Mistrzejowic. Otrzymane różnice pomiędzy seriami współczesnymi a przedstawicielami ludności kultury ceramiki sznurowej mogą wynikać z innych proporcji kości, w tym przede wszystkim długości szyjki. Analogicznie, różnicami w proporcjach, uzasadniać można uzyskaną wartość pomiaru BC, zwłaszcza po porównaniu go z odcinkiem AC. Próba określenia płci na podstawie trójkąta Purkaita byłaby możliwa po przygotowaniu odpowiedniej bazy porównawczej dla populacji pradziejowych. Prezentowane wyniki nie upoważniają do ostatecznego oznaczenia, ale na podstawie szerokości głowy kości udowej i słabo wykształconej kresy chropawej można wskazywać na płć żeńską pochowanej osoby.

4. WYPOSAŻENIE

4.1. Ceramika

Naczynia (6 szt.) zostały odkryte na dnie grobu, zatem ich związek z pochówkiem wydaje się pewny. Były zachowane w różnym stopniu: kompletne (amfora oraz dwa miniaturowe pucharki), mocno uszkodzone (niezdobiony puchar) lub kompletnie rozbite/zgniecione (dwa puchary: zdobiony i niezdobiony). Ich cechy metryczne i technologiczne zostały przedstawione w ujęciach tabelarycznych (tab. 2 i 3).

Wszystkie naczynia zostały wykonane w technologii charakterystycznej dla wytwórczości społeczności KCS w Polsce południowo-wschodniej. Pod względem cech wykonania nawiązują przy tym do zabytków łączonych ze starszymi etapami rozwoju tej kultury (z faz II-III A). Charakterystyczne są „mączne”, matowe powierzchnie, jasna barwa niejednorodnych przełomów i masa ceramiczna z małą ilością składników schudzających. Nietypowego dodatku użyto jedynie w przypadku dwóch miniaturowych pucharków. Na powierzchniach tych naczyń są widoczne różnego kształtu, małe wnęki po całkowicie wypalanej domieszce, najpewniej organicznej. Znaczna ilość tych śladów wskazuje, że składnik ten został celowo dodany do gliny. Jest to zabieg nietypowy dla technologii schyłkowoneolitycznej. W przypadku pozostałych naczyń widoczna jest mała ilość domieszki tłuczni ceramicznego oraz piasku. Większą ilość domieszki mineralnej użyto do masy ceramicznej, z której wykonano amforę. Ta różnica między typem masy ceramicznej zastosowanej dla amfor i pucharów jest często spotykana w inwentarzach grobowych KCS.

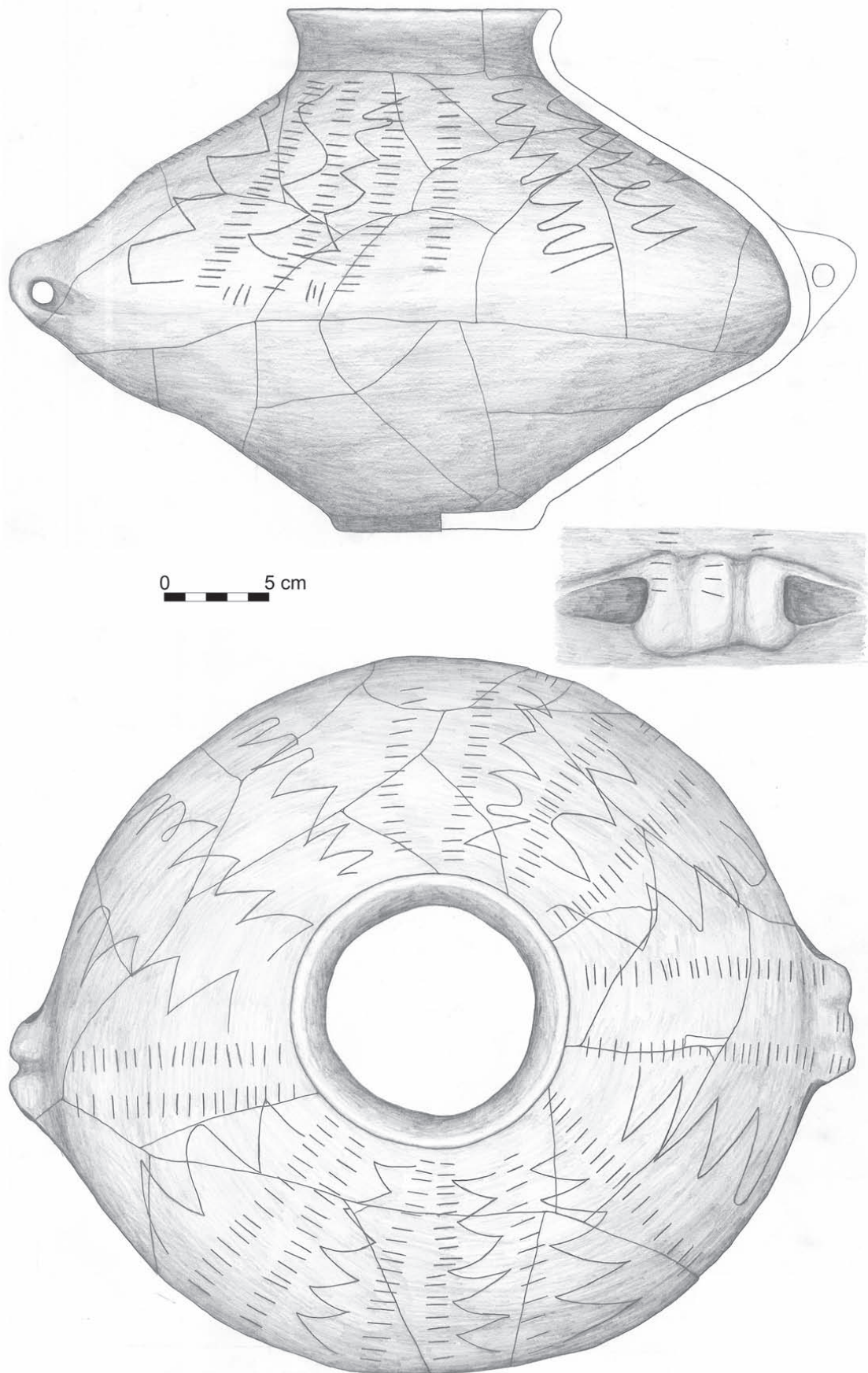
Pod względem stylistycznym amfora prezentuje typ z uchami umieszczonymi na największej wydętości brzuśca (ryc. 8). Charakterystycznymi cechami są: wydęty, dwustożkowy brzusec, niska szyjka, lekko wyodrębnione dno i dwa szerokie, kanelurowane ucha (jednym i dwoma żłobkami), umieszczone na największej wydętości brzuśca. W typologii J. Machnika jest to odmiana Ic – znana z kurhanów w Brzezinkach (Machnik 1966, 32, 33). Z grobów KCS z Wyżyny Sandomierskiej wariant ten nie był dotąd znany. Unikatowe jest również zdobienie tego naczynia: układem złożonym

z pionowych wątków rytych zygzaków i krótkich nacięć, umieszczonych na górnej połowie brzuśca. Ornamenty zostały nałożone nierówno, bez dbałości o symetrię i estetykę wykonania.

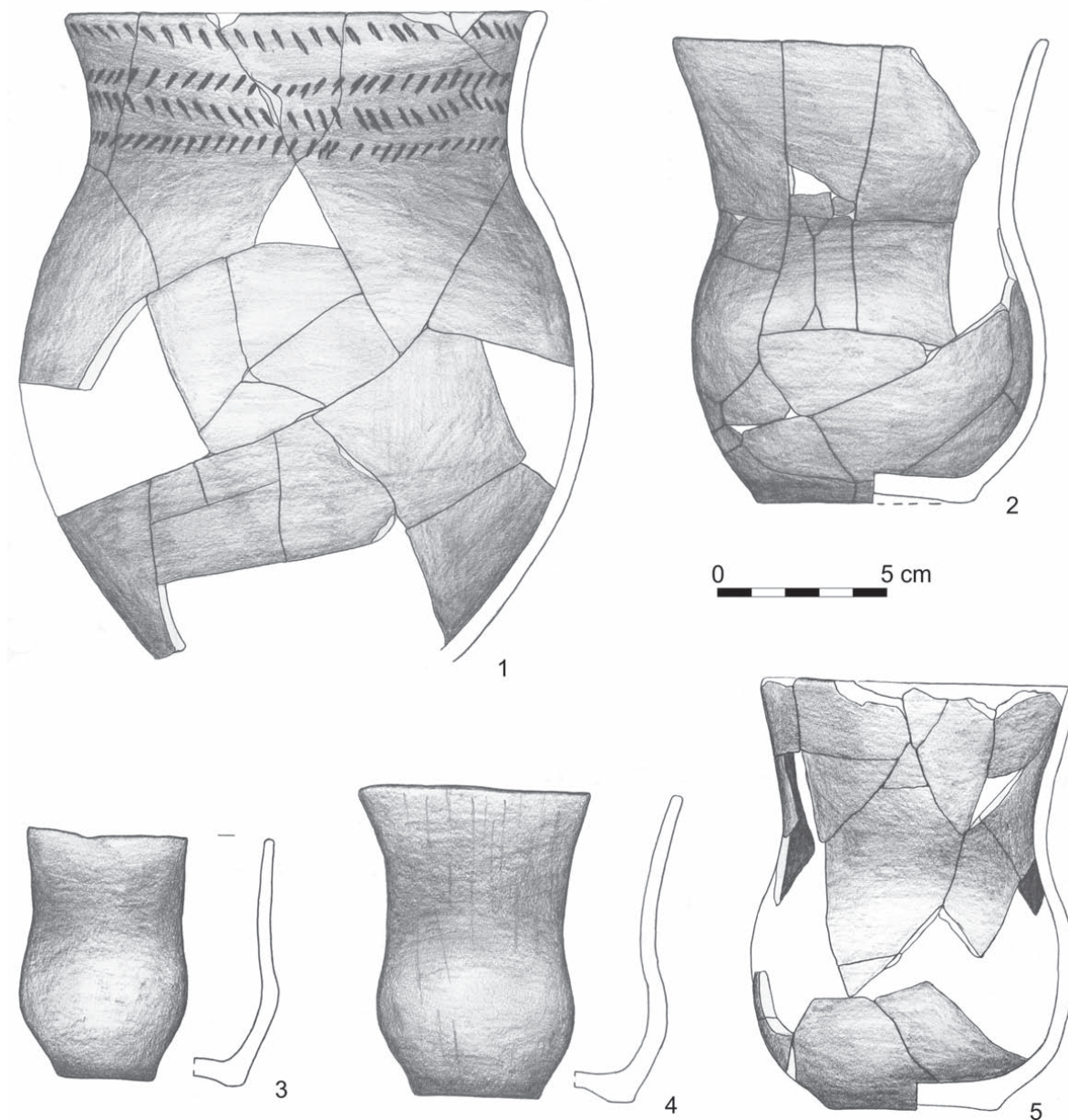
Trzy puchary to formy esowato profilowane: jedna duża (ryc. 9: 1) i dwie małe (ryc. 9: 2, 5). Większy egzemplarz to forma o niezachowanym dnie, zdobiona w górnej części pasmami poziomej, luźno rozmieszczonej jodełki. Prezentuje wariant PIVAc2 (Włodarczak 2006, 14, 15), należący do grupy form łączonych ze starszymi etapami (II-III A) KCS na Wyżynie Małopolskiej. Ornament nacinanej jodełki, niewzbogacony wątkami odcisków sznurowych jest spotykany tylko sporadycznie na stanowiskach z lewobrzeża Wisły (np. Orzechowski, 1990, 90, ryc. 2: a; Ścibior, Ścibior 1986, 132, ryc. 3). Jest obecny częściej we wschodniej Małopolsce, m.in. na Grzędzie Sokalskiej (Machnik *et al.* 2009, 16, 47, 66, 106, ryc. 7: 5, 33: 3, 48: 10, 78: 8) i na Podgórzu Rzeszowskim (Machnik 2011, 64, 66, ryc. 1: 1, 3: 1-3).

Dwa nieornamentowane, małe puchary (ryc. 9: 2, 5) prezentują wariant PIVBc8 – także łączony ze starszymi fazami schyłkowego neolitu. Zbliżone, także niezdobione naczynie zostało odkryte w grobie 1 z Wójeczki, pow. buski (Kopacz 1986, 141, ryc. 3: 2). Generalnie, brak zdobienia jest cechą rzadko występującą w Małopolsce, choć notowaną we wszystkich regionach. Najczęściej dotyczy form wykonanych niestarannie, na doraźny użytek. Staranniej wykończone, nieornamentowane puchary i amfory są nieco częściej spotykane w grobach ze wschodniej Małopolski (m.in. na Grzędzie Sokalskiej i w skupisku lubaczowskim).

Dwa najmniejsze naczynia (ryc. 9: 3, 4) należą do grupy zabytków określanej mianem „naczyni miniaturowych” (Kempisty 1978, 253), stanowiących dodatek do podstawowego wyposażenia ceramicznego w niektórych grobach. Na stanowiskach z Wyżyny Małopolskiej pojawiają się rzadko i mają różnorodne formy (najczęściej jednoczłonowe). W odróżnieniu od innych znalezisk małopolskich, naczynka z Wilczyc zdają się być zminiaturyzowaną kopią pucharów. Ponadto, wyróżnia je wzmiankowana już wcześniej specyficzna technologia wykonania (z zastosowaniem domieszki organicznej).

Ryc. 8. Wilczyce, pow. sandomierski, stan. 10, obiekt 28. Amfora z wyposażenia grobu. Rys. M. Podsiadło
Fig. 8. Wilczyce, Sandomierz County, site 10, feature 28. Amphora from the grave. Drawn by M. Podsiadło

Ryc. 9. Wilczyce, pow. sandomierski, stan. 10, obiekt 28. Puchary i naczynia miniaturowe z wyposażenia grobu. Rys. M. Podsiadło

Fig. 9. Wilczyce, Sandomierz County, site 10, feature 28. Beakers and miniature vessels from the grave. Drawn by M. Podsiadło

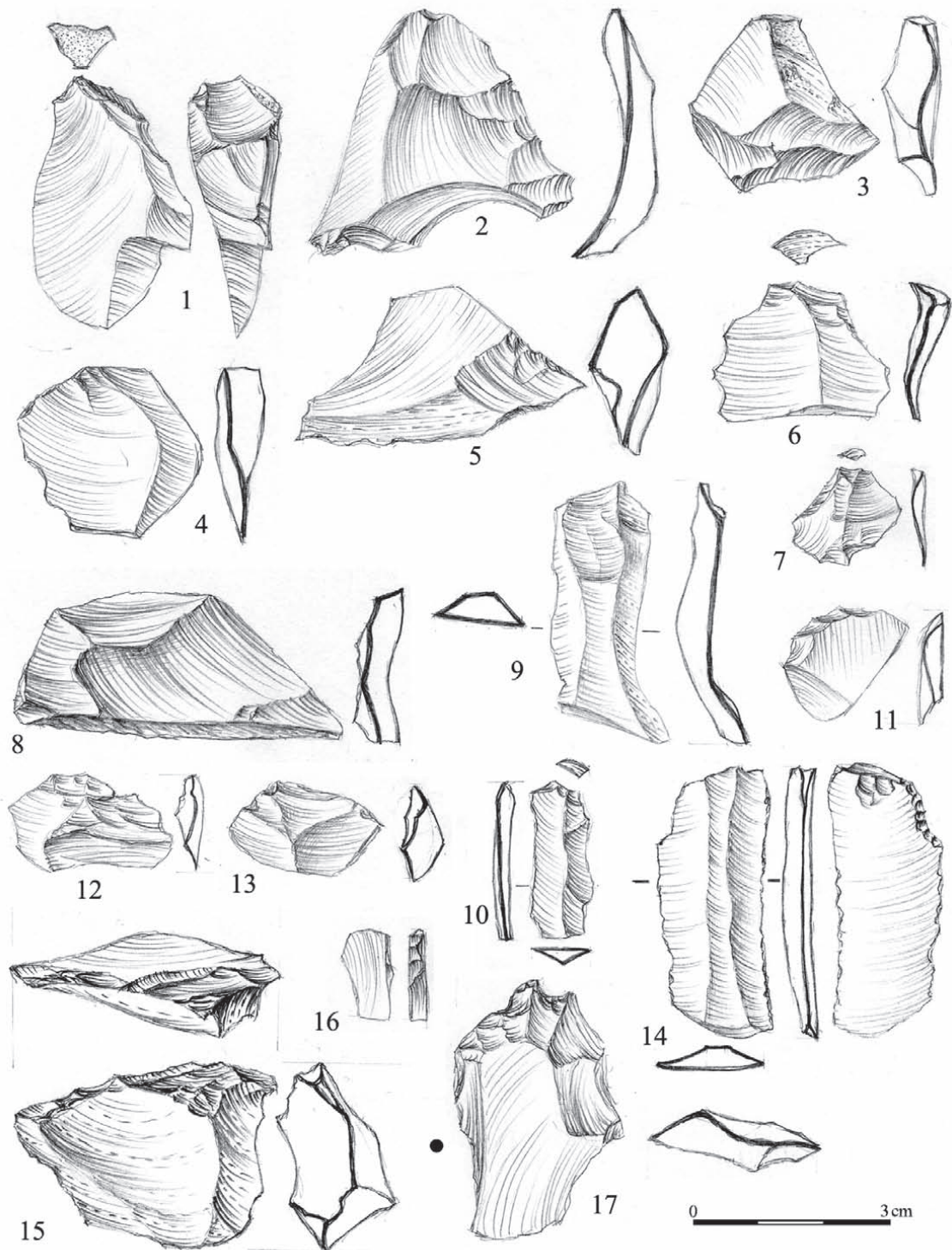
4.2. Zabytki kamienne

Zbiór 17 zabytków krzemiennych (tab. 4) pochodzi z dolnej części wypełniska grobu – około 25 cm powyżej dna. Stawia to pod znakiem zapytania jego bezpośredni związek z pochówkiem. Możliwa redepozycja relikwów starszego osadnictwa neolitycznego skłania również do ostrożności w kwalifikacjach kulturowo-chronologicznych.

Najliczniejszą grupę stanowią znaleziska z krzemienia świciechowskiego (11 szt.). Wykonane

z tego surowca odłupki (5 szt.), poza jednym, mają naturalne piętki. Są to formy zarówno płaskie i cienkie, jak i masywne. Te ostatnie mają duże, szerokie piętki i rozległe sęczki (ryc. 10: 4-8). Wióry (2 egz.) to formy negatywowe o regularnych krawędziach i przekroju trapezowatym oraz trójkątnym (ryc. 10: 9-10). Z krzemienia świciechowskiego wykonano również cztery narzędzia:

– wiór łuskany na stronę spodnią. Na jego przeciwległej krawędzi makroskopowo widoczne jest wyświecenie (ryc. 10: 14);

Ryc. 10. Wilczyce, pow. sandomierski, stan. 10, obiekt 28. Zabytki krzemienne: 1-8, 11-13 – odłupki;
9-10 – wióry; 14-17 – narzędzia. Rys. E. Gumińska

Fig. 10. Wilczyce, Sandomierz County, site 10, feature 28. Flint artefacts: 1-8, 11-13 – flakes;
9-10 – blades; 14-17 – tools. Drawn by E. Gumińska

– odłupek łuskany drobno i intensywnie w części wierzchołkowej (ryc. 10: 15);

– pazur z żądłem wyodrębnionym za pomocą stromego retuszu, zlokalizowanym na bocznej krawędzi (ryc. 10: 17);

– niewielki ułamek ze stromym retuszem krawędzi stanowiący fragment nieokreślonego narzędzia (ryc. 10: 16).

Odłupki z krzemienia pasiastego (3 szt.) charakteryzują się małymi rozmiarami (ryc. 10: 11-13).

Ich piętki są krawędziowe i gładkie. Na powierzchni jednego z odłupków zachowały się pozostałości szlifowania (ryc. 10: 11).

Odlupki z krzemienia czekoladowego (3 szt.) mają piętki korowe oraz gładkie. Na powierzchni jednego okazu widoczne są ślady szlifowania (ryc. 10: 1-3).

Z analizy technologicznej materiału krzemienego oraz składanek pochodzących z obiektów 1 i 11 wynika, że są to odpadki poprodukcyjne z wytwarzania siekier czworościennych. Wydaje się zatem, że analogicznie jest w przypadku odłupków z krzemienia świeciechowskiego pochodzących z obiektu nr 28.

Natomiast parametry oraz cechy morfologiczne wiórów (regularność krawędzi, stała grubość na całej długości okazów) świadczą, że odbijano je z rdzeni za pomocą pośrednika. Z kolei wiór łuskany może poświadczać zastosowanie techniki naciśkowej.

Na poziomie pochówku, w południowej części grobu odkryto również okruch czerwonego, drobnoziarnistego piaskowca karpackiego o wymiarach 79 x 46 x 38 mm. Jest to prawdopodobnie fragment nieregularnej, jednostronnej płyty szlifierskiej.

4.3. Zabytki kościane

W grobie z Wilczyce odkryto 54 zabytki kościane, z których wszystkie zidentyfikowano pod względem gatunku i pochodzenia anatomicznego. Większość z nich (41 szt.) stanowiły elementy nasyjnika z zębów. Pozostałe szczątki – fragmenty kości i zębów – znalazły się w grobie najprawdopodobniej przypadkowo – na wtórnym złożu. Stan zachowania materiału faunistycznego był relatywnie dobry (ryc. 11: 1). Zaawansowany proces ubytku składników organicznych, głównie kolagenu, wpły-

Ryc. 11. Wilczyce, pow. sandomierski, stan. 10, obiekt 28. Zawieszki z zębów wilka (1-3). Fot. M. Jórdeczka
 Fig. 11. Wilczyce, Sandomierz County, site 10, feature 28. Wolf teeth pendants (1-3). Photo by M. Jórdeczka

nał na jego znaczną kruchość i łamliwość. Szczątki zwierzęce zostały zidentyfikowane pod względem taksonomicznym i anatomicznym w oparciu o zachowane cechy dystynktywne (Akajewski 1979; Bibikoy 1985; Lutnicki 1972; Mech 1970; Popesko 2008).

W analizowanym grobie znaleziono elementy szkieletów czterech gatunków ssaków: wilka (*Canis lupus f. domestica*), świni (*Sus strofa f. domestica*), owcy (*Ovis orientalis f. domestica*) i szczura wędrownego (*Rattus norvegicus*). Najlicniejszą grupę (41 szt.) stanowiły zęby lub ich fragmenty, pochodzące od wilka. Pochodziły od przynajmniej 6 osobników zabitych w wieku dojrzałym (*adultus*). Zidentyfikowano 24 kompletne lub zachowane fragmentarycznie kły (*dentes canini* C) wilka pochodzące zarówno z górnego, jak i dolnego szeregu zębowego. Wszystkie miały przewiercony korzeń. Ponadto, oznaczono pięć zębów przedtrzonowych (*dentes premolares* P) oraz 7 zębów siecznych (*dentes incisivi* I), również w większości z zachowanymi, intencjonalnie wywierconymi otworami. Nie znaleziono natomiast żadnych zębów trzonowych. Zróżnicowanie wielkościowe, choć nieznaczne (zwłaszcza klów), może wskazywać, że zęby pochodziły zarówno od samców, jak i od samic wilka (ryc. 11: 2, 3).

Poza opisanymi wyżej zawieszkami, w obiekcie znaleziono szczątki kostne i zęby świni (dwa zęby trzonowe, dwa fragmenty kręgów lędźwiowych, kość stępu, fragment kości krzyżowej) oraz owcy lub owcy/kozy (zab trzonowy, dwa fragmen-

ty kości udowej). Pochodziły z zasypiska, a w tym z tak zwanego „rowu” okalającego główną komorę grobu. Ich znikoma liczba oraz zróżnicowanie anatomiczne i fragmentacja wskazują, że są to raczej odpadki o charakterze pokonsumpcyjnym, które dostały się do obiektu w wyniku działania różnych czynników tafonomicznych. Trudno ocenić, czy pochodzą z okresu schyłkowego neolitu.

Bez wątplenia z dużo młodszego okresu pochodzą natomiast szczątki szczura wędrownego (kompletna czaszka, żuchwa, axis, dwa fragmenty kości przedramienia) – gatunku synantropijnego, przybyłego z Azji południowo-wschodniej. Na obszar Europy dotarł on dopiero w średniowieczu i okresie nowożytnym. Także stan zachowania kości szczura wskazuje na młodszą metrykę i charakter „naturalny”, niezwiązany z powstaniem obiektu 28.

4.4. Paciorki z muszli

W analizowanym grobie odkryto liczne paciorki z muszli: 83 całe formy i 183 fragmenty (ryc. 12)². Słaby stan zachowania licznych egzemplarzy nie pozwala na dokładniejsze oszacowanie ich liczby. Zabytki te poddano analizie mikroskopowej (powiększenia 10-40x; mikroskop Nikon SMZ 1500). Określenia surowcowe wykonano przy po-

² Analiza paciorków z muszli została sfinansowana ze środków grantu Narodowego Centrum Nauki nr 2015/19/D/HS3/01594.

Ryc. 12. Wilczyce, pow. sandomierski, stan. 10, obiekt 28. Paciorki z muszli. Fot. A. Kurzawska
Fig. 12. Wilczyce, Sandomierz County, site 10, feature 28. Shell beads. Photo by A. Kurzawska

mocy klucza do oznaczania małży słodkowodnych (Piechocki, Dyduch-Falniowska 1993; Killeen *et al.* 2004; Gittenberger *et al.* 2004) oraz w oparciu o kolekcję porównawczą.

Wszystkie okazy prezentują typ paciorków dyskowatych (Beck 1928), czyli takich, których grubość jest mniejsza od 1/3 średnicy. Ich wielkość (średnica) mieści się w granicach 5,9-8,6 mm, a średnica otworu wynosi 2-3,5 mm. Grubość (determinowana grubością muszli) mieści się w przedziale 1-2,6 mm. Paciorki wykonano z muszli małży słodkowodnych z rodziny *Unionidae* (skójki i szczeżuje). Do nawiercenia otworów posłużono się prawdopodobnie narzędziem krzemienym pełniącym funkcję wiertła łukowego. Otwory są dwustożkowe i niesymetryczne, co wynika z ekstensywniejszego wiercenia z jednej strony. Średnica otworów w paciorkach jest różna, co wskazuje na wykorzystanie różnych narzędzi. Brzegi otworów jak i powierzchnia większości paciorków są zaokrąglone, załagodzone. Liczne ślady na paciorkach świadczą o ich długim użytkowaniu, choć stopień zużycia powierzchni jest zróżnicowany. Dodatkowo, jeden z zabytków wygląda na nieukończony (łezkkształtny kawałek muszli z wywierconym otworem). Na siedmiu okazach widoczne są ślady osadu – pomarańczowo-brązowej substancji prawdopodobnie pochodzenia organicznego.

Oprócz paciorków z muszli, w rowie otaczającym pochówek odkryto dwa fragmenty muszli śli-

maka lądowego oraz jeden, niewielki ułamek muszli małża słodkowodnego z rodziny *Unionidae*.

Stwierdzone różnice w wymiarach i kształcie krążków wynikają z odmiennego stanu zachowania oraz z długości i sposobu ich użytkowania. Jeśli były elementami jednej ozdoby, to wykonano ją z rozmaitych paciorków, w różnym stopniu użytkowanych. Poszczególne elementy mogły być dokładane do ozdoby czy wymieniane. Ślady na paciorkach sugerują ich luźne zawieszenie na sznurze, np. w charakterze naszyjnika. Stwierdzone na kilku paciorkach ślady pomarańczowo-brązowej substancji występują stosunkowo często na ozdobach z muszli odkrytych w grobach z wczesnej epoki brązu (Kurzawska, Kowalewska-Marszałek 2010). Nie wykonano dotąd analiz wyjaśniających ich pochodzenie (materiał organiczny?).

Materiały odkryto także w rowie otaczającym pochówek (paciorki, w tym jeden nieukończony, oraz fragmenty muszli ślimaka lądowego i fragment muszli *Unionidae*). Niewykluczone, że część z nich nie wiąże się z wyposażeniem zmarłego.

Bardzo podobne paciorki z muszli małży słodkowodnych, zbliżone wymiarami do paciorków z Wilczyc, odkryto w grobie niszowym kultury ceramiki sznurowej nr 85 w Żernikach Górnych, gm. Busko Zdrój (Kempisty, Włodarczak 2000, 48; Kurzawska 2010), a także w pobliskim grobie 14A z Malic Kościelnych (Bargieł *et al.* 2001, 237).

5. ANALIZA TRASEOLOGICZNA

Przedmiotem obserwacji traseologicznych były dwa zabytki krzemienne oraz kilkadziesiąt zębów zwierzęcych z otworami. Badania przeprowadzono za pomocą mikroskopu stereoskopowego, o powiększeniach od kilku do kilkadziesiąciu razy, oraz mikroskopu metalograficznego, o powiększeniach rzędu 100x, 200x i 500x.

Do analizy wybrano narzędzia wykonane z surowca świeciechowskiego. Na jednym z nich (wiórze łuskany) udokumentowano ślady używania, obserwowane także makroskopowo (ryc. 13). Na obu krawędziach bocznych zarejestrowano przekształcenia o charakterze intencjonalnym. Na lewej krawędzi, z uszkodzeniami w formie wykruszeń o zębatym przebiegu, stwierdzono wyświecenie powstałe w wyniku cięcia zbóż (ryc. 14). Narzędzie to było osadzone przeciwległą krawędzią w opra-

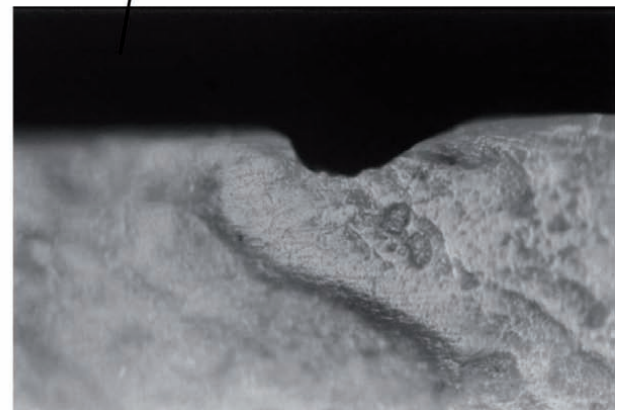
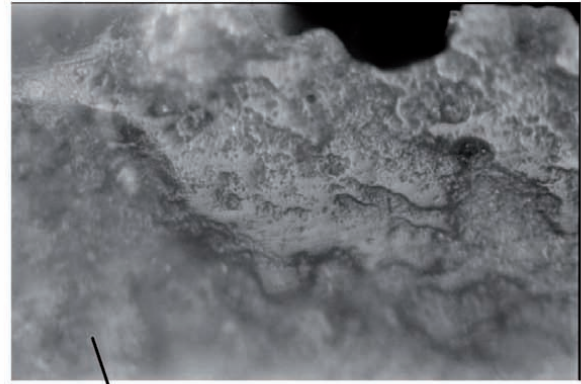
wie. Ślady użytkowe rozmieszczone są równoległe do krawędzi, wskazując tym samym na wzdłużne osadzenie okazu w oprawie. Drugie narzędzie nie miało cech wskazujących na jego wykorzystanie do jakichkolwiek prac.

Obserwacje mikroskopowe zawieszek z kłów zwierzęcych dotyczyły kwestii wykonywania otworów i sposobu używania ozdób. Analiza była znacząco utrudniona z powodu złego stanu zachowania i przetworzenia analizowanych okazów. Jedynie kilka zawieszek ma zachowane powierzchnie, umożliwiające przeprowadzenie obserwacji. Zasadniczo nie zauważono intencjonalnego przygotowania powierzchni korzenia zęba przed wykonaniem otworu, np. w postaci żłobienia – dokumentowanego na zabytkach paleolitycznych, mezolitycznych i neolitycznych (Cristiani *et al.*

Ryc. 13. Wilczyce, pow. sandomierski, stan. 10, obiekt 28.
Wiór łuskany ze śladami używania. Fot. M. Osiadacz
Fig. 13. Wilczyce, Sandomierz County, site 10, feature 28.
The blade with traces of use. Photo by M. Osiadacz

2014, 25; d'Errico, Vanhaeren 2002, 222; Winiarska-Kabacińska 2014). Jedynie w dwóch przypadkach stwierdzono niejednoznaczne ślady spłaszczenia powierzchni w okolicy otworu, co sugerowałoby wcześniejsze jej wyrównanie (ryc. 15: 1). Otwory powstały w wyniku wiercenia z obu stron za pomocą narzędzi krzemienych, będących elementem wiertła łukowego (lub innego o podobnym działaniu – por. Bonnardin 2009, ryc. 29), za czym przemawiają regularne rysy widoczne w przekroju otworów (ryc. 15: 2, 3). Otwory te mają różne średnice, co wskazuje na ich drażnienie za pomocą różnych narzędzi krzemienych. Krawędzie otworów są zarówno zagładzone (ryc. 16: 1, 2), jak i poszarpane (ryc. 17: 1), co wiąże się raczej ze stanem ich zachowania. Niekiedy proces wiercenia powodował powstanie wokół otworów uszkodzeń widocznych na powierzchni korzenia (ryc. 17: 2). Wybłyszczenie widoczne na krawędzi otworów mogło powstać zarówno w trakcie jego wykonywania (Bonnardin 2009; Sidéra 2002), jak również być efektem intencjonalnego używania zęba (D'Errico, Vanhaeren 2002). Umieszczenie otworów w różnych czę-

Ryc. 14. Wilczyce, pow. sandomierski, stan. 10, obiekt 28.
Zdjęcia mikroskopowe (pow. 200x) śladów powstałych w wyniku cięcia zbóż. Fot. M. Winiarska-Kabacińska
Fig. 14. Wilczyce, Sandomierz County, site 10, feature 28. The microscopic pictures of marks (200x enlarged) caused by the cutting of corns.
Photo by M. Winiarska-Kabacińska

ściach korzeni zębów (na środku, bliżej jednego z boków lub blisko wierzchołka) może wskazywać na wykonywanie ozdób przez różne osoby. Różny mógł być też czas ich powstawania.

Ryc. 15. Wilczyce, pow. sandomierski, stan. 10, obiekt 28. Zdjęcia mikroskopowe zębów z otworami. 1 – przekształcenie powierzchni korzenia zęba; 2, 3 – ślady od wykonywania otworu (pow. 8x). Fot. M. Winiarska-Kabacińska

Fig. 15. Wilczyce, Sandomierz County, site 10, feature 28. Photomicrographs of teeth with holes. 1 – transformation of the surface of the tooth's root; 2, 3 – marks of making the hole (8x enlarged). Photo by M. Winiarska-Kabacińska

Większość analizowanych okazów stanowiły zawieszki będące prawdopodobnie elementami naszyjnika. Jedynie zęby mniejszych rozmiarów mogły być przymocowane do odzieży, za czym

przemawiają ślady zlokalizowane po obu stronach otworu, obecne na jednej z zawieszek (ryc. 17: 3; Bonnardin 2008; 2009).

6. UWAGI TAKSONOMICZNE I DATOWANIE

Pod względem cech wyposażenia analizowany grób ma kilka cech specyficznych, różniących go od obiektów grupy krakowsko-sandomierskiej KCS. Oryginalny charakter prezentują naczynia ceramiczne, z uwagi na cechy typologiczne oraz technologiczne nawiązujące do zabytków ze starszego etapu schyłkowego neolitu. Najbliższe dla nich analogie pochodzą z grobów kurhanowych, a także z obiektów łączonych ze starszym horyzontem grobów niszowych KCS w Małopolsce (etapy II-III A

– Włodarczak 2006). Zauważalne są również podobieństwa do ceramiki z cmentarzysk kultury złockiej. Unikatowy typ prezentuje przysadzista amfora, o masywnych kaneluowanych uchach umieszczonych na największej wydętości brzuśca. W grobach KCS z Małopolski brakuje dla niej bliskiego odpowiednika, czego przyczyną jest niespotykany na innych naczyniach układ zdobniczy. Podobnie przysadzistą, dwustożkową formę ma część amfor nawiązujących do typu turyńskiego, znajdujących

Ryc. 16. Wilczyce, pow. sandomierski, stan. 10, obiekt 28. Zdjęcia mikroskopowe zębów z otworami.
1, 2 – zagładzenie otworu (pow.8x). Fot. M. Winiarska-Kabacińska

Fig. 16. Wilczyce, Sandomierz County, site 10, feature 28. Photomicrographs of teeth with the holes.
1, 2 – smoothing of the hole (8x enlarged). Photo by M. Winiarska-Kabacińska

w grobach KCS i kultury złockiej (np. Krzak 1976, 111, 112, Fig. 41: a, 42: a, c; Machnik 1964, 369, Tabl. II: 12). Typologicznie nieco późniejsze formy, nawiązujące do amfor typu A pod względem kształtu i umieszczenia zdobionej strefy od połowy wysokości brzuśca do krawędzi wylewu, są także podobne do okazu z Wilczyc. Pochodzą z grobów kurhanowych, a ich cechą jest niepowtarzalny w szczegółach układ ornamentu (np. Machnik *et al.* 2009, 34, 143, ryc. 22: 2, 113: 3; Sulimirski 1968, Pl. 4: 1, 4, 5). Zatem „oryginalność” amfory z Wilczyc nie jest wyjątkiem, lecz oznaką epoki – przyjmując jej przynależność do horyzontu wspólnego z wyżej wymienionymi analogiami.

Esowato profilowany puchar, zdobiony jodełkowymi nacięciami, to forma także charakterystyczna dla grobów ze starszych faz KCS w Małopolsce. W strefie lewobrzeża Wisły formy tego typu są spotykane przede wszystkim w grobach niszowych wiązanych z etapami II-III A, a w tym również w zespołach typu Gabułów-Kocmyrzów-Pałęcznica-Zielona (Włodarczak 2006, 99-105). W obiektach tych duże puchary są zwykle obecne wspólnie z amforami – tak jak w przypadku grobu z Wilczyc. Takie pary naczyń, złożone z amfor oraz esowato profilowanych pucharów o „staro-

sznurowych” cechach technologicznych, odkryto np. w Witowie, pow. proszowicki (Rydzewski 1973, 75, ryc. 4: a, b), Pełczyskach, pow. pińczowski (Rudnicki, Włodarczak 2007, 232, 233, fig. 17, 18) i Siesławicach (właściwie Chotelku Zielonym), pow. buski (Pyzik 1983, 61, 62, ryc. 9 i 10). We wschodniej Małopolsce są natomiast obecne w grobach centralnych (np. na Grzędzie Sokalskiej – zob. Machnik *et al.* 2009 – tam liczne przykłady).

Dwa zbliżone do siebie puchary niezdobione (ryc. 9: 2, 5) były wyraźnie mniejsze od wyżej wzmiankowanego okazu. Najprawdopodobniej stanowiły więc funkcjonalnie odrębny składnik wyposażenia – dodatek do podstawowego zestawu. Jego dalszym uzupełnieniem były naczynia miniaturowe (ryc. 9: 3, 4) – formy o nieustalonej funkcji, spotykane rzadko jako dodatek do głównego naczynia (najczęściej pucharu, czasem amfory) w małopolskich grobach. Przeważnie pochodzą z grobów niszowych młodszej fazy KCS; przykładem wcześniej datowanego zespołu jest grób centralny z kurhanu IV w Brzezinkach, pow. lubaczowski (Machnik 1966, tabl. XXII: a-d).

Zestaw złożony z 6 naczyń (amfory, trzech pucharów oraz dwóch miniaturowych „pucharków”) nie został wcześniej odkryty w schyłkoweoli-

Ryc. 17. Wilczyce, pow. sandomierski, stan. 10, obiekt 28. Zdjęcia mikroskopowe zębów z otworami. 1 – krawędź otworu; 2 – uszkodzenia widoczne na powierzchni korzenia zęba; 3 – ślady od mocowania zęba (pow. 8x). Fot. M. Winiarska-Kabacińska

Fig. 17. Wilczyce, Sandomierz County, site 10, feature 28. Photomicrographs of teeth with the holes. 1 – the edge of the hole; 2 – visible damage on the surface of the tooth's root; 3 – marks of fixing the tooth (8x enlarged). Photo by M. Winiarska-Kabacińska

tycznych grobach, tak z Wyżyny Sandomierskiej, jak i z całej Polski południowo-wschodniej. Większa liczba naczyń jest rzadko obecna w grobach zbiorowych (najwięcej – 7 sztuk – w pochówku parzystym z Hubinka, pow. tomaszowski na Grzędzie Sokalskiej; Machnik *et al.* 2009, 14, ryc. 5). Zatem, w stosunku do obowiązujących w schyłkowym neolicie „norm”, powielona została liczba pucharów i dodano dwa dodatkowe małe naczynia. Na Wyżynie Sandomierskiej takie „mnożenie” składników zestawu ceramicznego jest typowe dla rytuału kultury złockiej. Zwyczaj ten zanika gwałtownie pod koniec 1. połowy III tysiąclecia BC, ustępując trendowi KCS polegającemu na wkładaniu do grobów jedynie pojedynczych, funkcjonalnie istotnych

naczyń: amfory i puchara. Należy przy tym zaznaczyć, że rodzaj wyposażenia ceramicznego w kręgu KCS różni się w poszczególnych regionach. Dalekosiężność kontaktów schyłkowoneolitycznych społeczności dopuszcza możliwość „importu idei”, w postaci bogatego wyposażenia ceramicznego (np. z Moraw, gdzie zestawy wielu naczyń są częste). Na taką okoliczność nie wskazuje jednak charakter ceramiki odkrytej w grobie z Wilczyc – pozbawionej wyraźnych pozamałopolskich identyfikatorów stylistycznych. Związek z obrzędowością kultury złockiej jest więc najbardziej prawdopodobny. Należy jednak zaznaczyć, że zabytki z grobu 28 w Wilczycach nie zostały wykonane ani w stylistyce, ani w technologii „złockiej”. Na stanowi-

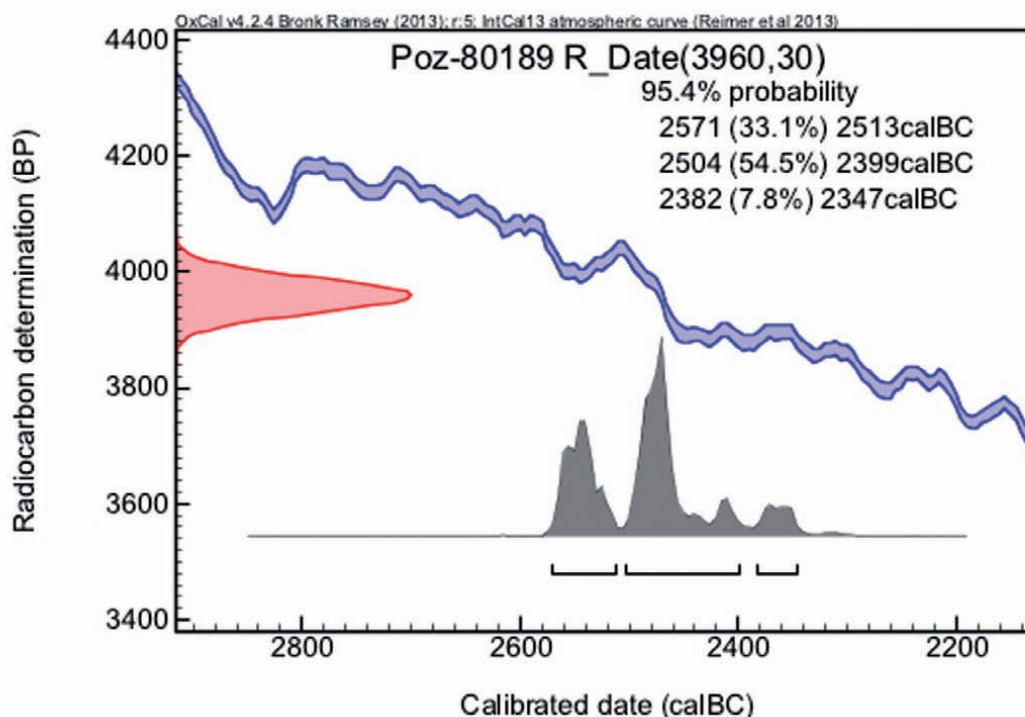
skach tego lokalnego, „sandomierskiego” fenomenu kulturowego pojawiają się natomiast naczynia o cechach KCS (razem z oryginalnymi, złockimi formami), czasem podobne do amfory i pucharów z omawianego tu obiektu. W pierwszej kolejności jest to świadectwem wspólnego horyzontu chronologicznego – dla późnej fazy kultury złockiej i początku kultury ceramiki sznurowej (fazy I-II). Sam fakt wielonurtowości technologii i stylistyki ceramiki złockiej jest natomiast odrębnym, trudnym do wyjaśnienia problemem.

W grobie z Wilczyc po raz pierwszy w Polsce południowo-wschodniej znaleziono liczny – złożony z 41 sztuk – zestaw zawieszek z zębów wilka. Dotychczas ozdoby te były rzadko odkrywane (jedynie w czterech grobach KCS z Wyżyny Małopolskiej). Dotąd były to pojedyncze egzemplarze (tak jak w obiekcie 3 z Książnic Wielkich, pow. proszowicki, czy obiekcie 90 z cmentarzyska „Nad Wawrem” w Złotej, pow. sandomierski), a najbogatszy zestaw – liczący 5 sztuk – pochodzi z grobu 14A w Malicach Kościelnych. Liczniejsze zawieszki odkryto w grobach kultury złockiej (87 sztuk w 22 obiektach, najwięcej: 25 szt. w jednym zespole; Witkowska 2013). Są to jednak liczebności niewielkie w porównaniu ze znaleziskami z dwóch innych regionów kompleksu KCS: Czech oraz Niemiec Środkowych (w szczególności: Turynii). Przykładowo, najbogatsze zespoły z Czech liczą 275 (Praha-Jinonice, grób 55; Buchvaldek, Kovařík 1993, 140) i 324 zawieszki (Konobrze, okr. Most, grób 31; Dobeš, Buchvaldek 1993, 205, 206), a z Niemiec – 185 (Niederzimmern, Lkr. Weimar, grób 1A; Loewe 1959) i 204 sztuki (Hardisleben, Lkr. Sommerda; Loewe 1959). Rekordowej liczby minimum 379 zawieszek dostarczyło jednostkowe odkrycie z Moraw – Marefy, okr. Vyškov, grób 1. Wykorzystane do ich wykonania zęby pochodziły od co najmniej 89 psów (Šebela 1999, 96). Interesujące, że znaleziskom licznych zawieszek z zębów (głównie kłów) towarzyszyły zawsze krążkowate paciorki z muszli małża (w Marefach: ponad 15 000 paciorków). Te dwa rodzaje ozdób stanowiły wspólnie elementy naszyjników (ewentualnie także bransolet). Połączenie tych dwóch ozdób jest spotykane często także kilkaset lat później – w grobach późnej fazy kultury mierzanowickiej. Można sądzić, że naszyjnik z muszli oraz zębów psa/wilka miał ważne i uniwersalne znaczenie dla schyłkoweolitycznych społeczności środkowoeuropejskich. Jego wykonanie było niełatwe i niezwykle pracochłonne.

Należy więc przypuszczać, że osoby pochowane z takim naszyjnikiem odznaczały się ważnym, a być może specyficznym statusem. Potwierdza to obecność wespół z tymi wyrobami stosunkowo bogatego wyposażenia (np. Marefy, Hardisleben). Wszystkie groby z licznymi zawieszkami z zębów i paciorkami z muszli łączą się ze zmarłymi ułożonymi na lewym boku, a więc najprawdopodobniej z pochówkami kobiet (uboższe zestawy – takie jak z grobu 14A z Malic Kościelnych – są czasem związane z pochówkami mężczyzn). Wyroby te należą zatem do wyznaczników stosunkowo wąskiej grupy bogato wyposażonych, schyłkoweolitycznych pochówków żeńskich.

Trudno połączyć z omawianym pochówkiem zestaw zabytków krzemiennych z wypełniska grobu. Charakterystycznym elementem wyposażenia kobiet były jedynie odłupki i narzędzia odłupkowe, na Wyżynie Sandomierskiej wykonywane przede wszystkim z krzemienia czekoladowego (Balcer 1983, 227; Włodarczak 2006, 30; 2008, 288-294). Stąd też najbardziej prawdopodobny jest związek z omawianym inwentarzem trzech odłupków (ryc. 10: 1-3). Półsurowiec odłupkowy z krzemienia świeciechowskiego jest rzadko dokumentowany, szczególnie w liczbie większej niż 1-2 szt., a tylko sporadycznie spotykane są wyroby z krzemienia pasiastego. Jest prawdopodobne, że zabytki z tych surowców pochodzą z pracowni późno- (kultura amfor kulistych) lub schyłkoweolitycznych (KCS) narzędzi rdzeniowych, zlokalizowanych na stanowisku 10 w Wilczycach, i znalazły się w grobie na złożu wtórnym. Także narzędzia z krzemienia świeciechowskiego (półtylczakowa wkładka żniwna i masywny pazur) nie należą do form odkrywanych w grobach KCS. W szczególności narzędzie wiórowe prezentuje wzorec krzemieniactwa starszego – późnoneolitycznego (np. kultury amfor kulistych).

W skali Wyżyny Małopolskiej konstrukcja jamy grobowej analizowanego pochówku ma charakter unikatowy. Jej zewnętrzną granicę stanowił regularny rów, głębszy o 45 cm od części centralnej obiektu. Najprawdopodobniej wskazuje na obecność drewnianej konstrukcji w typie „domu zmarłego”. Zbliżone groby (podkurhanowe) odkryto na zachodniej Ukrainie w miejscowości Bykiv, raj. Drohobycz (Czopek *et al.* 2016, 372-377). Różniły się mniejszą głębokością rowów. Jeszcze bliższymi analogiami są konstrukcje z północno-zachodniej strefy kompleksu KCS, zwane „groby ulowymi”

Ryc. 18. Datowanie radiowęglowe grobu 28 ze stanowiska 10 w Wilczycach, pow. sandomierski.

Kalibracja wykonana za pomocą programu OxCal v.4.2.4 (autor: C. Bronk Ramsey 2013) z wykorzystaniem krzywej kalibracyjnej INTCAL13 (Reimer et al. 2013)

Fig. 18. Radiocarbon dating of the grave 28 from the site 10 in Wilczyce, Sandomierz County. The calibration performed by the program OxCal v.4.2.4 (author: C. Bronk Ramsey 2013) using the calibration curve INTCAL13 (Reimer et al. 2013)

(„beehive graves”; Lanting, van der Waals 1976, 42, 43; Drenth, Lohof 2005, 439) – zgodnie terminem po raz pierwszy użytym przez A.G. van Giffena (1930). Stanowią one charakterystyczny wariant obiektów podkurhanowych imitujących „domowe” konstrukcje dla zmarłych (niem. Totenhütte – termin wprowadzony przez H. Reinertha przy omawianiu kurhanów z Sarmentorf, kanton Argowii, Szwajcaria; Reinerth, Bosch 1929). Grób z Wilczyc dokładnie odpowiada definicji „beehive graves”: „Whether they are of rounded-rectangular, round or oval shape, their chief characteristic is the presence of a trench that limits the grave pit and surpasses it in depth; but above the level of the bottom of the grave pit, it forms part of that pit” (Lanting, van der Waals 1976, 42).

W zachodniej Europie groby takie są obecne w całym schyłkowym neolicie (późny neolit [LN] w terminologii północnych regionów), choć zdecydowana ich większość łączy się z kulturą grobów jednostkowych (począwszy od „horyzontu A”).

Zbliżoną konstrukcją do „beehive grave” miał również grób odkryty pod kurhanem IV w Brzezini-

kach (Machnik 1966, 242, 243, Tabl. XXII). W tym przypadku prostokątny rów „fundamentowy” był zlokalizowany na zewnątrz, w bliskości jamy grobowej. Interesujące są tu wspomniane już typologiczne analogie pomiędzy złożonym z aż czterech naczyń inwentarzem z tego grobu a zabytkami z Wilczyc. Sugerują one wspólny trend kulturowy i czasową zbieżność.

Zaprezentowana powyżej konstrukcja grobu łączyła się częściej z kurhanową formą pochówku, choć płaskie obiekty tego typu są również znane. Na stanowisku w Wilczycach nie stwierdzono śladów nasypu. Jednak lokalizacja obiektu na eksponowanej, a jednocześnie rolniczo intensywnie eksploatowanej formie terenu sprawia, że istnienie w przeszłości kurhanu jest prawdopodobne. Blisko położone kopce (być może schyłkoweolityczne) są zlokalizowane po drugiej stronie doliny Opakówki – na stanowisku 1 w Radoszkach, pow. sandomierski i na stanowisku 2 w Dacharzewie, pow. sandomierski (Florek 2011, 236, ryc. 1). Z kolei przeciwko obecności kopca na omawianym stanowisku świadczą relacje z obrzędowością kultury

złockiej – odczytywane w różnych elementach rytuału pogrzebowego dla grobu z Wilczyc. Dotychczas nie odkryto grobów złockich w kontekście kurhanowym.

Na uwagę zasługują również cechy rytuału zarejestrowane na dnie jamy grobowej. Rozczłonkowanie i chaotyczne rozrzucenie szczątków ludzkich nie jest zabiegiem typowym dla społeczności KCS tak w Małopolsce, jak i w innych regionach Europy. Incydentalnym przykładem w grupie krakowsko-sandomierskiej jest grób 97 z Niedźwiedzia, pow. krakowski (Burchard 1973, 46, ryc. 5: g). Rzadko w grobach niszowych obecne są skupiska nieanatomicznie ułożonych kości towarzyszące „klastycznie” ułożonym pochówkom (np. Machnik *et al.* 2009, 23, ryc. 12). Interesującym przykładem obiektu z przemieszanymi kośćmi ludzkimi jest grób zbiorowy z kurhanu 1 na stanowisku 37 w Łubczu, pow. tomaszowski (Machnik *et al.* 2009, ryc. 78: 3), odkryty w nieustalonej pozycji stratygraficznej. Przemieszane szczątki są również notowane w obiektach ze szczątkami poddanymi działaniu ognia – jak w grobie 2 ze stanowiska 3 w Lublinie-Sławinku (Rejniewicz 2009, 184, ryc. 3). Przykłady te wskazują, że w obrzędowości funeralnej społeczności schyłkoweolitycznych było miejsce na zachowania wykraczające poza wyraźnie dominujące schematy.

Nieanatomiczny układ szczątków jest natomiast częściej obecny w grobach kultury złockiej (Krzak 1976, 171-173), tak w grobach niszowych, jak i w płytkich grobach jamowych (Burchard,

Włodarczak 2012, 284, fig. 10). Czasem łączą się z nim znaleziska niekompletnych, rozbitych naczyń. Odkrycia te nie pozwalają jednak wyjaśnić, czy omawiane pochówki są efektem wtórnej ingerencji do komory grobowej (rabunku lub zachowań rytualnych), czy też prezentują formę pochówku polegającego na złożeniu do grobu zdekompletowanych szczątków.

Datowanie radiowęglowe wykonano dla kości pochówku, otrzymując wynik: 3960 ± 30 BP (Poz-80189), czyli 2566-2458 BC (1σ – zob. ryc. 18). Taki rezultat odpowiada oznaczeniom uzyskiwanym dla grobów klasycznej – III fazy kultury ceramiki sznurowej w Małopolsce (m.in. Jarosz, Włodarczak 2007; Włodarczak 2006; 2013). Jest to zarazem wiek młodszy od datowań wykonanych w ostatnich latach dla grobów typu złockiego (Wilk 2013, 334, 335; Włodarczak 2013, 375, 379, 381). W świetle wyżej zaprezentowanych uwag taksonomicznych, otrzymana data wydaje się nieco zbyt późna. Świadczy o przetrwaniu „starszoznurowych” elementów rytuału aż do połowy III tysiąclecia BC, czyli do momentu, w którym na Wyżynie Małopolskiej powstawały już cmentarzyska grobów niszowych grupy krakowsko-sandomierskiej. Takiej dywergencji w obrzędku pogrzebowym kultury ceramiki sznurowej nie możemy wykluczyć. Możliwe również, że czas około 2550 BC na Wyżynie Sandomierskiej należał do etapu transformacji w obrzędowości funeralnej: od modelu prezentowanego na cmentarzyskach złockich do wzorca schyłkowo-neolitycznego.

7. PODSUMOWANIE

Grób 28 z Wilczyc prezentuje konstrukcję grobową wcześniej niespotykaną na obszarze Wyżyny Małopolskiej. Unikatowe są również: sposób złożenia szczątków ludzkich oraz rodzaj grobowego wyposażenia. Większość zarejestrowanych tu cech znajduje jednak analogie poza Małopolską – w innych grupach regionalnych kompleksu kultury ceramiki sznurowej. Dalekosiężny wymiar wędrówek idei i przedmiotów nie jest jednak czymś szczególnym w obrzędowości funeralnej społeczności schyłkowego neolitu. Na innych stanowiskach poświadczają go specyficzne konstrukcje grobów, sposoby ułożenia ciała zmarłego i elementy wyposażenia.

Analizowany przypadek dotyczy bogato wyposażonego pochówku kobiecego. W dotychczas-

owych studiach cmentarzysk małopolskich wyodrębniana była przede wszystkim grupa szczególnie uhonorowanych mężczyzn, z zaakcentowaniem przez rodzaj wyposażenia specyficznych rodzajów ich aktywności. Wysoko wartościowane były również pochówki kobiece wyposażone w ozdoby miedziane (m.in. diademy) odkryte w grobach zbiorowych wespół z pochówkami męskimi. W przypadku grobu z Wilczyc na wysoki status pochowanej osoby wskazuje zarówno specyficzny charakter konstrukcji grobowej, jak i wymowny charakter stosunkowo bogatego wyposażenia.

Na podstawie oceny zabytków ceramicznych oraz typu konstrukcji, grób z Wilczyc należy łączyć z etapami II-III A rozwoju KCS na Wyżynie

Małopolskiej, a więc z okresem poprzedzającym powstanie „klasycznych” cmentarzysk z grobami niszowymi grupy krakowsko-sandomierskiej.

Uznając wiarygodność pojedynczego datowania absolutnego, wiek bezwzględny obiektu należy oszacować na ok. 2550-2500 BC.

Tabela 1. Wyniki pomiarów trójkąta Purkaita (odcinki AB, AC, BC) i szerokości głowy kości udowej
Table 1. Measurements of the Purkait's triangle (segments AB, AC, BC) and the widths of the femoral head

odcinek	AB [mm]		AC [mm]		BC [mm]		szerokość głowy [mm]	
	M	K	M	K	M	K	M	K
Amerykanie pochodzenia europejskiego (Brown et al. 2007)								
średnia	34,15	26,80	45,95	42,07	57,46	48,83	49,40	42,80
SD	6,00	4,68	5,61	4,21	3,93	4,17	3,08	2,24
Amerykanie pochodzenia afrykańskiego (Brown et al. 2007)								
średnia	30,03	27,80	46,56	39,91	58,15	47,67	48,14	42,39
SD	5,49	3,58	7,12	4,92	6,39	4,60	3,15	2,39
Populacja z Indii Środkowych (Purkait 2005)								
średnia	33,14	30,15	49,51	40,14	60,05	51,74	bd	bd
SD	5,31	4,46	5,70	4,39	4,75	5,51		
Kraków-Mistrzejowice								
Grób 1311	P 39 / L 40		P 51 / L 53		P 61 / L 63		P i L: 49	
Wilczyce								
Grób 28	37		41		59		40	

P – strona prawa, L – strona lewa

Tabela 2. Wilczyce, pow. sandomierski, stan. 10, obiekt 28. Cechy metryczne naczyń KCS
Table 2. Wilczyce, Sandomierz County, site 10, feature 28. Metrical features of vessels of the Corded Ware culture

Lp.	Typ naczynia	Wymiary [cm]					Nr ryciny
		wysokość	średnica wylewu	średnica brzuśca	średnica dna	grubość ścianek	
1	Amfora	25,1	13,1	36,3	9,2	0,8-0,9	8
2	Puchar	?	14,4	17,1	?	0,5-0,6	9: 1
3	Puchar	13,6	11,2	10,5	6,5	0,5	9: 2
4	Puchar	12,7	9,3	9,5	5,0	0,4	9: 5
5	Naczynie miniaturowe - puchar	9,3	7,0	6,0	4,0	0,4-0,5	9: 4
6	Naczynie miniaturowe - puchar	7,4	5,0	5,0	3,0	0,3-0,4	9: 3

Tabela 3. Wilczyce, pow. sandomierski, stan. 10, obiekt 28. Cechy technologiczne naczyń KCS
 Table 3. Wilczyce, Sandomierz County, site 10, feature 28. Technological features of vessels of the Corded Ware culture

Lp.	Typ naczynia	Rodzaj domieszki					ilość domieszki			Powierzchnia zewnętrzna	Barwa powierzchni zewnętrznej	Przetłam
		drobny piasek	średnioziarnisty, wielobarwny (1,1-3,0 mm)	organiczna	drobnoziarnisty szmat (< 1 mm)	średnio- i gruboziarnisty szmat (> 1 mm)	duzo	średnio	mało			
1	Amfora (ryc. 8)	X	X		X	X		X				jednolity (?), jasnoszary,
2	Puchar (ryc. 9: 1)				X			X				warstwokowany, jasnoszary
3	Puchar (ryc. 9:2)				X			X				dwubarwny, ceglasto-szary
4	Puchar (ryc. 9: 5)				X			X				dwubarwny, ceglasto-szary
5	Naczynie miniaturowe – puchar (ryc. 9: 4)			X		X		X				?
6	Naczynie miniaturowe – puchar (ryc. 9: 3)			X				X				?

Tabela 4. Wilczyce, pow. sandomierski, stan. 10, obiekt 28. Charakterystyka inwentarza krzemiennego
 Table 4. Wilczyce, Sandomierz County, site 10, feature 28. Characteristic of flint inventory

Kategoria inwentarza	Rodzaj surowca	Typ piętki	Długość [mm]	Szerokość [mm]	Grubość [mm]	Numer ryciny
odłupek	czekoladowy	gładka	37	42	5	10: 2
odłupek	czekoladowy	korowa	28	29	7	10: 3
odłupek	czekoladowy	korowa	38	24	9,5	10: 1
odłupek	świeciechowski	naturalna	28	43	10	10: 5
odłupek	świeciechowski	naturalna	22	27	3	10: 6
odłupek	świeciechowski	naturalna	26	27	4	10: 4
odłupek	świeciechowski	brak	22	49	4,5	10: 8
odłupek	świeciechowski	gładka	15	16	2	10: 7
wiór	świeciechowski	gładka	23	9	2,5	10:10
wiór	świeciechowski	brak	40	15	4,5	10: 9
odłupek łuskany	świeciechowski	naturalna	30	42	8	10: 15
pazur	świeciechowski	brak	25	40	5,5	10: 17
wiór łuskany	świeciechowski	brak	41	17	4	10: 14
fragment narzędzia	świeciechowski	brak				10: 16
odłupek	pasiasty	krawędziowa	13	23	5	10: 13
odłupek	pasiasty	krawędziowa	17	20	3,5	10: 11
odłupek	pasiasty	gładka	15	25	4	10: 12

BIBLIOGRAFIA

- Akajewski A. 1979. *Anatomia zwierząt domowych*. Warszawa.
- Balcer B. 1983. *Wytwórczość narzędzi krzemiennych w neolicie Polski*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź.
- Bałaga K., Hołub B., Kusiak J., Łanczont M., Mroczek P., Zieliński P., Komar M. 2008. Próba rekonstrukcji rzeźby terenu i środowiska z okresu funkcjonowania późnomagdaleńskiego obozowiska w Wilczycach (Wyżyna Sandomierska). *Landform Analysis* 9, 269-271.
- Bargieł B., Libera J., Florek M. 2001. Groby ludności kultury ceramiki sznurowej i mierzanowickiej ze stanowiska 1 w Malicach Kościelnych, woj. świętokrzyskie. *Sprawozdania Archeologiczne* 53, 231-259.
- Bibikoy D. 1985. *The wolf: history, systematics, morphology, ecology*. Moscow.
- Bonnardin S. 2008. From traces to function of ornaments: some Neolithic examples. (W:) L. Longo, N. Skakun (red.), *Prehistoric Technology 40 years later: Functional Studies and the Russian legacy*. *British Archaeological Reports* 1783. Oxford, 297-308.
- Bonnardin S. 2009. *La parure funéraire au Néolithique ancien dans les Bassins parisiens et rhénans*. Rubané, Hinkelstein et Villeneuve-Saint-Germain. *Société Préhistorique Française, Mémoire XLIX*. Paris.
- Boroń T. 2010. Le mobilier magdalénien en matières dures d'origine animale du site de Wilczyce 10 (district de Sandomierz, Pologne). *Bulletin de la Société préhistorique française* 107, 507-520.
- Boroń T. 2013. Bogate wielofazowe osadnictwo z epoki kamienia. (W:) D. Główska, T. Herbich, M. Mogielnicka-Urbaniak, O.M. Przybyłowicz (red.), *Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk 1953-2013*. Warszawa, 131-135.
- Boroń T., Królik H., Kowalski T. 2011. Les Figurines féminines en silex taillé du site magdalénien de Wilczyce (district de Sandomierz, Pologne). (W:) J. Clottes (red.), *Préhistoire, Art et Sociétés. L'art pléistocène dans le monde*. Tarascon-sur-Ariège, 1379-1391.

- Bronk Ramsey C., Scott E.M., Plicht van der J. 2013. Calibration for archaeological and environmental terrestrial samples in the time range 26–50 ka cal bp. *Radio-carbon* 55/4, 2021-2027.
- Brown R.P., Ubelaker D.H., Schanfield M.S. 2007. Evaluation of Purkait's triangle method for determining sexual dimorphism. *Journal of forensic sciences* 52 (3), 553-556.
- Buchvaldek M., Kovařík J. 1993. Pohřebišťe se šňůrovou keramikou v Praze-Jinonicích. Doplňk ke Katalogu šňůrové keramiky v Čechách VI. (W:) M. Buchvaldek (red.), *Praehistorica* 20. Praha, 119-174.
- Burchard B. 1973. Z badań neolitycznej budowli trapezowatej w Niedźwiedziu, pow. Miechów (stan. 1). *Sprawozdania Archeologiczne* 25, 39-48.
- Burchard B., Włodarczak P. 2012. Złota culture graves at site 1 in Samborzec, Sandomierz District/Groby kultury złockiej ze stanowiska 1 w Samborcu, pow. sandomierski. *Sprawozdania Archeologiczne* 64, 269-310.
- Cristiani E., Farbstein R., Miracle P. 2014. Ornamental traditions in the Eastern Adriatic. The Upper Palaeolithic and Mesolithic personal adornments from Vela Spila (Croatia). *Journal of Anthropological Archaeology* 36, 21-31.
- Czopek S., Machnik J., Pasterkiewicz W., Pawliw D., Petyhyrycz W. 2016. *Wielokulturowe stanowiska archeologiczne w Bykowie koło Drohobycza*. Kraków.
- Dobeš M., Buchvaldek M. 1993. Katalog šňůrové keramiky v Čechách VIII. Mostecko. (W:) M. Buchvaldek (red.), *Praehistorica* 20. Praha, 197-258.
- Drenth E., Lohof E. 2005. Mounds for a dead. Funerary and burial ritual in Beaker period, Early and Middle Bronze Age. (W:) L.P. Louwe Kooijmans, P.W. van der Broeke, H. Fokkens, A.L. van Gijn (red.), *The prehistory of the Netherlands. Volume I*. Amsterdam, 433-454.
- D'Errico F., Vanhaeren M. 2002. Criteria for Identifying Red Deer (*Cervus elaphus*) Age and Sex from Their Canines. Application to the Study of Upper Palaeolithic and Mesolithic Ornaments. *Journal of Archaeological Science* 29, 211-232.
- Fiedorczuk J., Bratlund B., Kolstrup E., Schild R. 2007. Late Magdalenian feminine flint plaquettes from Poland. *Antiquity* 81, 97-105.
- Florek M. 2011. Kopce i cmentarzyska kurhanowe na Wyżynie Sandomierskiej. (W:) H. Kowalewska-Marszałek, P. Włodarczak (red.), *Kurhany I obrządek pogrzebowy w IV-II tysiącleciu p.n.e*. Kraków-Warszawa, 235-254.
- Gittenberger E.A., Janssen A.W., Kuijper W.J., Kuiper J.G.J., Meijer T., van der Velde G., de Vries J.N. 2004. *Nederlandse zoetwatermollusken. Recente en fossiele weekdieren uit zoet eb brak water. Nederlandse Fauna 2*. Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis. Leiden.
- Irish J.D., Bratlund B., Schild R., Kolstrup E., Królik H., Mańka D., Boroń T. 2008. A late Magdalenian perinatal human skeleton from Wilczyce, Poland. *Journal of Human Evolution* 55, 736-740.
- Jarosz P., Koszowska E., Ostrowski M., Szczepanek A. 2015. Niche burials of the Corded Ware culture at Kraków-Mistrzejowice, site 85. *Sprawozdania Archeologiczne* 67, 165-187.
- Jarosz P., Włodarczak P. 2007. Chronologia bezwzględna kultury ceramiki sznurowej w Polsce południowo-wschodniej oraz na Ukrainie. *Przegląd Archeologiczny* 55, 71-108.
- Kempisty A. 1978. *Schyłek neolitu i początek epoki brązu na Wyżynie Małopolskiej w świetle badań nad kopcami*. Rozprawy Uniwersytetu Warszawskiego 121. Warszawa.
- Kempisty A., Włodarczak P. 2000. *Cemetery of the Corded Ware culture in Żerniki Górne. Światowit. Supplement Series P5*. Warszawa.
- Kileen I., Aldridge D., Oliver G. 2004. *Freshwater Bivalves of Britain and Ireland. Field Studies Council Occasional Publication 82*. Telford.
- Kopacz J. 1986. Cmentarzysko kultury ceramiki sznurowej w Wójeczce, woj. Kielce. *Sprawozdania Archeologiczne* 38, 139-151.
- Kowalewska-Marszałek H., Włodarczak P. 2002. Wyniki badań powierzchniowych na stanowisku paleolitycznym w Wilcycach, pow. Sandomierz. *Sprawozdania Archeologiczne* 54, 21-60.
- Krysiak K., Kobryń K., Kobryńczuk F. 2007. *Anatomia zwierząt*. Warszawa.
- Krysiak K., Świeżyński K. 2006. *Anatomia zwierząt*. Warszawa.
- Krzak Z. 1976. *The Złota culture*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.
- Kurzawska, A. 2010. *Analiza zabytków z muszli z grobu 85 z Żernik Górnych, gm. Busko Zdrój*. Analiza w Archiwum IAE PAN. Warszawa.
- Kurzawska A., Kowalewska-Marszałek H. 2010. Shell ornaments from the Early Bronze Age burial at Kichary Nowe, Poland. (W:) C. Bakels, K. Fennema, W. Out, C. Vermeeren (red.), *Of Plants and Snails, a collection of papers presented to Wim Kuijper in gratitude for forty years of teaching and identifying*. Leiden, 155-165.
- Lanting J.N., van der Waals J.D. 1976. Beaker culture relations in the lower Rhine basin. (W:) J.N. Lanting,

- J.D. van der Waals (red.), *Glockenbecher Symposium*. Oberried, 1-80.
- Loewe G. 1959. *Kataloge zur mitteldeutschen Schnurkeramik, Teil I: Thüringen*. Veröffentlichungen des Landesmuseums für Vorgeschichte in Halle 17. Halle.
- Lutnicki W. 1972. *Uzębienie zwierząt domowych*. Warszawa-Kraków.
- Łanczont M., Mroczek P., Zieliński P., Hołub B., Kusiak J., Bałaga K., Komar M., Łacka B., Żogała B., Mendecki M. 2014. Regional palaeogeographic analysis of site Wiczyce 10 in the Opatówka valley and the stratigraphic context of the ice wedge cast. (W:) R. Schild (red.), *Wilczyce. A late Magdalenian winter hunting camp in southern Poland*. Warszawa, 31-80.
- Machnik J. 1964. Groby kultury ceramiki sznurowej w Książnicach Wielkich, pow. Kazimierza Wielka. (W:) S. Nosek (red.), *Studia i materiały do badań nad neolitem Małopolski*. Wrocław-Warszawa-Kraków, 339-372.
- Machnik J. 1966. *Studia nad kulturą ceramiki sznurowej w Małopolsce*. Wrocław-Warszawa-Kraków.
- Machnik J. 2011. Znaczenie archeologicznych badań ratowniczych na trasie planowanej budowy autostrady A4 na odcinku Przeworski-Radymno dla znajomości problematyki schyłku neolitu i początków epoki brązu. (W:) S. Czopek (red.), *Autostradą w przeszłość*. Rzeszów, 61-78.
- Machnik J., Bagińska J., Koman W. 2009. *Neolityczne kurhany na Grzędzie Sokalskiej w świetle badań archeologicznych w latach 1988-2006*. Kraków.
- Malinowski A., Bożilow W. 1997. *Podstawy antropometrii. Metody, techniki, normy*. Warszawa-Łódź.
- Mech L.D. 1970. *The Wolf: The Ecology and Behavior of an Endangered Species*. London.
- Okarma H. 1992. *Wilk. Monografia przyrodniczo-łowiecka*. Białowieża.
- Orzechowski Sz. 1990. Grób kultury ceramiki sznurowej z Prusinowic. *Sprawozdania Archeologiczne* 41, 89-93.
- Piechocki A., Dyduch-Falniowska A. 1993. *Mięczaki (Mollusca), małże (Bivalvia)*. Fauna Słodkowodna Polski. Zeszyt 7A. Warszawa.
- Popesko P. 2008. *Atlas anatomii topograficznej zwierząt domowych*. Warszawa.
- Purkait R. 2005. Triangle identified at proximal end of femur: a new sex determinant. *Forensic Science International* 147, 135-139.
- Pyzik Z. 1983. Zespół grobowy kultury ceramiki sznurowej w Siesławicach, gm. Busko-Zdrój, woj. Kielce. *Sprawozdania Archeologiczne* 34, 53-65.
- Reimer P.J., Bard E., Bayliss A., Beck J.W., Blackwell P.G., Bronk Ramsey C., Buck C.E., Cheng H., Edwards R.L., Friedrich M., Grootes P.M., Guilderson T.P., Hafflidason H., Hajdas I., Hatté C., Heaton T.J., Hoffmann D.L., Hogg A.G., Hughen K.A., Kaiser K.F., Kromer B., Manning S.W., Niu M., Reimer R.W., Richards D.A., Scott E.M., Southon J.R., Staff R.A., Turney C.S.M., van der Plicht J. 2013. IntCal13 and Marine13 Radiocarbon Age Calibration Curves 0–50,000 Years cal BP. *Radiocarbon* 55(4), 1869-1887.
- Reinerth H., Bosch R. 1929. Das Grabhügelfeld von Sarmenstorf. Ausgrabungen 1927. *Anzeiger für schweizerische Altertumskunde* 31 (1), 1-17, Taf. I-II.
- Rejniewicz Ł. 2009. Groby kultury ceramiki sznurowej odkryte w 2005 i 2006 roku na Sławinku w Lublinie. (W:) H. Taras, A. Zakościelna (red.), *Hereditas praeteriti. Additamenta archaeologica et historia dedicata Ioanni Gurba Octogesimo Anno Nascendi*. Lublin, 181-188.
- Rudnicki M., Włodarczak P. 2007. Graves of the Corded Ware Culture at the multicultural site 6 in Pełczyska, district of Pińczów/Groby kultury ceramiki sznurowej z wielokulturowego stanowiska 6 w Pełczyskach, pow. pińczowski. *Sprawozdania Archeologiczne* 59, 219-266.
- Rydzewski J. 1973. Dwa starsznurowe znaleziska grobowe z Witowa, pow. Kazimierza Wielka. *Sprawozdania Archeologiczne* 25, 71-77.
- Schild R. 2014. Taphonomy and chronology of the settlement. (W:) R. Schild (red.), *Wilczyce. A late palaeolithic winter hunting camp in southern Poland*. Warszawa, 87-104.
- Sidéra I. 2002. Outils, armes et parures en os funéraires à la fin du Néolithique d'après Val-de-Reuil et Porte-Joie (Eure): représentations individuelles et pratiques collectives. *Gallia Préhistoire* 44, 215-230.
- Sulimirski T. 1968. *Corded Ware and Globular Amphorae north-east of Carpatians*. London.
- Šebela L. 1999. *The Corded Ware Culture in Moravia and in the adjacent part of Silesia (Catalogue)*. Brno.
- Ścibior J.M., Ścibior J. 1986. Obiekt grobowy z Nikisiałki Dużej, gm. Opatów. *Sprawozdania Archeologiczne* 38, 129-138.
- White T., Folkens P. 2005. *The Human Bone Manual*. Burlington-San Diego-London.
- Wilk S. 2013. A Złota culture cemetery at Książnice site 2, Świętokrzyskie province/Cmentarzysko kultury złockiej na stan. 2 w Książnicach, woj. świętokrzyskie. *Sprawozdania Archeologiczne* 65, 311-370.
- Winiarska-Kabacińska M. 2014. Microscopic and functional analysis of the arctic fox tooth pendants/beads.

- (W:) R. Schild (red.), *Wilczyce. A late palaeolithic winter hunting camp in southern Poland*. Warszawa, 241-268.
- Witkowska B. 2013. *Kultura złocka. Taksonomia, osadnictwo i chronologia*. Maszynopis pracy doktorskiej w Instytucie Archeologii UJ. Kraków.
- Włodarczak P. 2006. *Kultura ceramiki sznurowej na Wyżynie Małopolskiej*. Kraków.
- Włodarczak P. 2008. Krzemień czekoladowy w kulturze ceramiki sznurowej na Wyżynie Małopolskiej. (W:) W. Borkowski, J. Libera, B. Sałacińska, S. Sałaciński (red.), *Krzemień czekoladowy w pradziejach. Materiały z konferencji w Orońsku, 08–10.10.2003*. Warszawa-Lublin, 277-303.
- Włodarczak P. 2013. Projekt badań chronologii absolutnej eneolitu i początków epoki brązu w Małopolsce. (W:) I. Cheben, M. Soják (red.), *Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 2010*. Nitra, 373-387.

THE GRAVE OF THE CORDED WARE CULTURE FROM THE SITE 10 IN WILCZYCE, SANDOMIERZ COUNTY

SUMMARY

Introduction

The site 10 in Wilczyce (fig. 1: 1) was discovered in 1994 by dr. Hanna Kowalewska-Marszałek in the course of field survey within the Polish Archaeological Record (Kowalewska-Marszałek, Włodarczak 2002, 21). It is situated at the culmination of the southern slope of a loess hill, rising above the Opatówka River valley (fig. 1: 2). Archaeological excavations have been conducted there since 1998 by research workers of the Institute of Archaeology and Ethnology of the Polish Academy of Sciences in Warsaw.

Two graves: a niche grave (feature no. 15) and a pit grave (feature no. 28), as well as three furnace pits (features 1, 11 and 16) (fig. 2) have been dated to the late Neolithic period.

Description of the grave

The grave was discovered just below the thill of the arable soil. Its plan was in the shape resembling a rectangle measuring 250 x 160 cm (fig. 3). A furrow with a width of 25 cm and a preserved thickness of the filling of 65 cm was the external part of the structure of the grave (fig. 4 and 5). It surrounded a much shallower central part containing the inhumation burial.

An amphora, a beaker and fragments of two other poorly preserved beakers, as well as two miniature vessels were discovered near the skeleton. Numerous animal teeth pendants and disc-shaped shell beads were also found (fig. 6).

Human skeleton

The arrangement of the skeleton was strongly disturbed. Even the biggest concentration of the bones consisted of elements from different parts of the skeleton. The skull has not been found. Postcranial skeleton was represented by fragments of right and left ribs and vertebrae, as well as by fragments of other bones, such as the scapula and the wing of ilium.

The remains belonged to an adult whose precise age at death has not been determined. The age range can be specified in the *Adultus* category (20-35 years). The absence of the skull and distinctive fragments of the pelvis makes it extremely difficult to determine the sex of the buried person. The only observable feature was poorly developed linea aspera. Trying to determine sex from the survived bone fragments, the Purkait's method (2005) was applied, which takes into account the measurements of the proximal femoral epiphysis. For this purpose, a triangle's vertices were determined by the points A, B and C (fig. 7). The measurements are shown in Table 1. The results do not allow any final determination, but the width of the femoral head and the poorly developed linea aspera can indicate the female sex of the buried person.

Grave goods

The degree of preservation of vessels (6 items) was various. Their metric and technological properties have been presented in Tables 2 and 3.

In terms of style, the amphora represents the type with handles placed at the maximum diameter of the body (fig. 8). Characteristic features of the amphora are: bulging, bi-conical body, low neck, slightly distinguished bottom and two wide, grooved handles (with one and two grooves). The ornaments have been applied unevenly, with little regard for symmetry and aesthetics.

The three beakers are S-shaped: one of them is large (fig. 9: 1) and two other are small (fig. 9: 2, 5). The larger item is the form without the bottom, decorated in the upper part with horizontal bands of loosely arranged herringbone. Two smaller beakers are undecorated.

The two smallest vessels (fig. 9: 3, 4) belong to the group of artefacts called “miniature vessels” (Kempisty 1978, 253). They are rare at the sites of Lesser Poland Upland and have various (usually one-part) forms.

A collection of flint artefacts consists of 17 items (Table 4). The flint findings come from the filling of the grave – about 25 cm above the bottom. This calls into question their direct relationship with the burial.

Artefacts made of Świeciechów flint are the largest group (11 items). They are flakes, blades and tools (fig. 10: 4-10; 14-17). Three flakes of striped flint (fig. 10: 11-13) and three of chocolate flint have been also discovered.

A fragment of a probably one-sided grindstone made of fine-grained Carpathian sandstone has been also excavated.

54 bone artefacts have been also found in the grave from Wilczyce, all of which have been identified in terms of species and anatomical origin. There were forty-one wolf teeth pendants (fig. 11), from at least six specimens at the adult age (*Adultus*). 24 complete or fragmented canine teeth (*dentis canini* C), 5 premolar teeth (*dentis premolares* P) and 7 incisor teeth (*dentis incisivi* I) have been identified. Diversity of sizes, though slight (especially of the canine teeth), may indicate that the teeth came from both the male and the female wolves (fig. 11: 2, 3).

Other bone artefacts came from the filling of the grave and were not directly related to the funeral rite.

83 complete beads and 183 fragments of beads have been also discovered in the grave (fig. 12)². All artefacts represent the type of disk shaped beads (Beck 1928). Their outer diameters are from 5,9 to 8,6 mm and the inner diameters from 2 to 3,5 mm. The thickness is within the range of 1-2,6 mm. The beads were made of shells of freshwater bivalves from the family of Unionidae (mussels). Signs of

a residue – probably organic, orange-brown substance, can be found on seven specimens.

Traseological analysis

Two flint artefacts and 41 pendants with holes were the object of traseological analyses. The analyses were conducted using a stereoscopic microscope, with magnifications from several to several tens times, and metallographic microscope, with magnifications of 100x, 200x and 500x.

A shine has been found on the left edge of a blade, resulting from cutting of corns (fig. 14). The opposite edge of the tool was fastened to the setting (fig. 13). The second tool does not have any characteristics indicating its use for any work.

Microscopic analyses of the pendants concerned the question of making of the holes and the way of using them as decorations. The holes were formed by drilling from the both sides using flint tools. They have different diameters, which indicates that they were drilled using different flint tools. The location of the holes in different parts of the teeth roots (at the center, closer to one of the sides or near the top) can indicate that the pendants could be made by different people and at various times.

Most of the analyzed artefacts were pendants which were probably elements of a necklace. Only the smaller teeth could be attached to clothing, as shown by marks located on both sides of the hole present on one of the pendants (fig. 17: 3; Bonnardin 2008; 2009).

Taxonomic remarks and dating

In terms of the characteristics of the grave goods the analysed grave has some specific features that differ it from other features of the Cracow-Sandomierz group of the Corded Ware culture. Features of ceramic vessels are original, due to the typological and technological characteristics referring to the artefacts from the older stage of the late Neolithic. The set of 6 vessels (the amphora, three beakers and two miniature “beakers”) has not been earlier discovered in late Neolithic graves, either in the Sandomierz Upland, or in entire south-eastern Poland. A set of wolf teeth pendants consisted of 41 pieces and shell beads have been also discovered in the grave from Wilczyce. These two types of ornaments together composed elements of necklaces (possibly also of bracelets). It can be assumed that a necklace of shell beads and dog/wolf teeth had an important and universal significance for late Neolithic communities of Central Europe. Its production was difficult and extremely time-consuming. It must therefore be assumed that people buried with such a necklace had an important, and

² The analysis of shell beads have been funded by the National Science Centre within the grant No. 2015/19/D/HS3/01594.

perhaps special status. All graves with numerous teeth pendants and shell beads are connected with the bodies lying on the left side, so most likely with the burials of women. The construction of the grave pit of the analysed burial is unique in the scale of entire Małopolska Upland. A regular furrow was an outer border of the pit. Most likely, it indicates the presence of a wooden structure in the type of “the house of the dead”. Constructions from the north-western zone of the Corded Ware culture complex, called “beehive graves”, are analogical (Lanting, van der Waals 1976, 42, 43; Drenth, Lohof 2005, 439). The radiocarbon dating has been made for the bones from the burial, achieving the results: 3960 ± 30 BP (Poz-80189), that is 2566-2458 BC

(fig. 18). The achieved data seems a bit too late. It is an evidence that the “old-corded-ware” ritual elements had survived until the middle of the third millennium BC, that is to the moment when burial grounds with niche graves of the Cracow-Sandomierz group already existed in Małopolska Upland. Based on the assessment of pottery vessels and the type of construction, the grave from Wilczyce should be linked with the II-III A stages of the Corded Ware culture in Małopolska Upland, that is with the period preceding the existence of the “classic” burial grounds with niche graves of the Cracow-Sandomierz group. Recognizing the reliability of the single absolute dating, the absolute age of the feature should be estimated at approximately 2550-2500 BC.

Adresy Autorów:

Dr hab. Piotr Włodarczak
Ośrodek Archeologii Gór i Wyżyn
Instytutu Archeologii i Etnologii PAN
ul. Sławkowska 17, 31-016 Kraków

Dr Tomasz Boroń
Ośrodek Interdyscyplinarnych Badań Archeologicznych
Instytutu Archeologii i Etnologii PAN
Al. Solidarności 105, 00-140 Warszawa

Dr Aldona Kurzawska
Ośrodek Studiów Pradziejowych i Średniowiecznych
Instytutu Archeologii i Etnologii PAN
Laboratorium Bio- i Archeometrii
ul. Rubież 46, 61-612 Poznań

Dr Marta Osypińska
Ośrodek Studiów Pradziejowych i Średniowiecznych
Instytutu Archeologii i Etnologii PAN
Laboratorium Bio- i Archeometrii
ul. Rubież 46, 61-612 Poznań

Dr hab. Anita Szczepanek
Ośrodek Archeologii Gór i Wyżyn
Instytutu Archeologii i Etnologii PAN
ul. Sławkowska 17, 31-016 Kraków

Dr Małgorzata Winiarska-Kabacińska
Muzeum Archeologiczne w Poznaniu
ul. Wodna 27, 61-781 Poznań

